

RECENZIO

HEGYI SZABOLCS – VINNAI EDINA – ZŐDI ZSOLT (SZERK.): ORBIS IURIS. ÜNNEPI TANULMÁNYKÖTET SZABÓ MIKLÓS 65. SZÜLETÉSNAPIJÁRA (MISKOLC: BÍBOR 2016) 199.

1. E recenzió tárgya a hazai jogbölcselet egyik kiváló személyisége, Szabó Miklós professzor tiszteletére rendezett ünnepi konferencia előadásából és még két utólag beküldött tanulmányból összeállított kötet. Az ünnepi tanulmánykötet mint műfaj vagy forma egyszerre lehet hálás és hálátlan a „kivülálló olvasó” számára: ha az írások csak érintőlegesen kapcsolódnak az „ünnepelthez”, akkor valami hiányérzetünk támadhat; ellenben, ha a tanulmányok jól érezhetően kapcsolódnak, sőt mi több, építenek a „központi személyre”, akkor nem csupán egymáshoz kapcsolódó tanulmányok halmazát vehetjük a kezünkbe, hanem betekintést nyerhetünk az ünnepelt munkásságába is.

Egy ilyen gazdag és jelentős tudományos életművel és iskolateremtő oktatói tevékenységgel rendelkező professzor esetében az egykori tanítványok, pályatársak és kollégák tisztelgő előadásai kiváló alkalmat jelentenek az ünnepelt munkásságával való számvetésre, és e kötet jól megmutatja, hogy Szabó Miklós milyen fontos és megkerülhetetlen alakja a hazai jogbölcseletnek.

A kötet tanulmányai Szabó Miklós több évtizedes kutatói és oktatói tevékenységének legfontosabb témáihoz és eredményeihez kapcsolódnak, amelyet a szerkesztők három tematikába soroltak: dogmatika, logika/retorika, illetve jog és nyelv.

2. Az első – dogmatikával foglalkozó – blokk Bódig Mátyás *Jogelméleti összefüggések Szabó Miklós jogdogmatikájában* című tanulmányával kezdődik. A szerző egy személyes gondolatokkal és visszaemlékezésekkel tarkított összefoglaló tanulmányt írt Szabó Miklós dogmatikaelméletéről. A tanulmány nem csupán az elmélet fő kérdéseit mutatja be, hanem foglalkozik annak fogadtatásával, valamint finom kritikai észrevételeket is tartalmaz úgy, hogy közben Bódig soraiból nyilvánvaló, hogy Szabó személye milyen fontos volt számára is. A tanulmány mindenképpen értékes azok számára is, akik esetleg nem ismerik behatóan Szabó Miklós jogdogmatikával foglalkozó írásait, akár azokhoz tartozó bevezetőként is kezelhető. A dogmatika és a jogértelmezés témáját járja körbe Győrfi Tamás *Muszáj Herkules? Jogdogmatika hala(n)dóknak* című tanulmánya. Ebben a tanulmányban a szerző Dworkin-kritikát fogalmaz meg, amelynek célja, hogy a dworkini idealizált „Herkules-bíró” helyére egy reálisabb és komplexebb érvelésméletemet állítson fel. E kritikai alapállásból vizsgálja Szabónak azt az állítását, hogy a jogdogmatika autoritativ szövegeken végzett munkát.¹ Győrfi szerint ez a megfogalmazás nem elég pontos, mert vannak a jogi érvelésnek olyan kérdései, amelyek nem kapcsolódnak szorosan szövegekhez. Ilyen például az is, hogy az adott szabály ténylegesen alkalmazandó arra az esetre, amelyre egyébként vonatkozik,

¹ Szabó Miklós: *Ars Iuris. A jogdogmatika alapja* (Miskolc: Bibor 2005) 36.

vagy az, hogy konkuráló autoritások eltérő értelmezései esetén melyiket fogadjuk el irányadónak? A szerző szerint az érvelési elméleteknek meg kell haladniuk a dworkini Herkules-bíró toposzát és figyelembe kell venni, hogy a bírók egyfelől hús-vér emberek hiányosságokkal, másrészt egy ésszerű pluralizmus keretében tudomásul kell vennünk, hogy a jogdogmatika a nehéz esetek egy részében nem tud egyértelmű válaszokat adni. Ez a poszt-herkulesi fordulat maga után vonná „a dogmatikai alaphelyzet leírásának és jellemzésének ‘pszichologizáló’ fordulatát” (48. o.).

Bencze Mátyás *A jogászi dogmatikai tevékenység és a bírói döntés helyessége* című írásában arra vállalkozik, hogy a bírói döntés helyességének kritériumait vizsgálja Szabó dogmatika-elméletének segítségével. Bencze elsősorban a bírói döntés „nehéz eseteit” állítja fókuszba, és a bírói döntést szorító kettős bizonytalanságra hívja fel a figyelmet. Egyfelől egy ügy eldöntése esetében problémát jelenthet az információhiány (rendelkezünk-e minden szükséges információval az eset helyes eldöntéséhez?), másfelől a bizonytalanságnak van egy erkölcsi helyességre vonatkozó oldala. A tanulmány a helyes érvelés kritériumain keresztül mutatja be ezt a két bizonytalansági faktort. A bírói döntés során az indokolási kötelezettség egy legjelentősebb funkciójaként azt jelöli meg a szerző, hogy a jogalkalmazó rá legyen kényszerítve „az ésszerű döntés meghozatalára” (55. o.), Bencze szerint a bírói döntés erkölcsi helyességének mércéjét a hivatásrendi közösség konszenzusa határozza meg, de ez nem szolgál teljes és megnyugtató magyarázó erővel. A szerző szerint a természetjogi gondolat (amely egyfajta konkuráló elmélet lehet a bírói döntés helyességének megállapításában) egy ésszerű pluralizmus kereteiben nehezen megokolható, mert sem a történelmi tapasztalatok, sem a ráció nem igazolja az igazságát (57. o.). Ennek oka a szerző álláspontja szerint az, hogy ezek az értékek is ugyanúgy ki vannak téve a változásnak, mint a közösségi együttélés keretei. Bencze álláspontja szerint a jogászoknak erkölcsi kérdésekben nincsenek előjogaik vagy valamiféle felsőbbrendű tudásuk, azonban a bonyolult jogi kérdésekben (és itt fontos, hogy nem az ún. „nehéz” vagy bizonytalan megítélésű estekről van szó), olyan szakmai tudással rendelkeznek, amely alkalmasabbá teszi őket e problémák megoldására.

Paksy Máté *Vajon depolitizálható-e a jogdogmatika avagy nem, és ne is reménykedjünk benne?* című írásában a politika és jog kapcsolatát elemzi. Az elemzés a családjogra fókuszál, amely nagyon aktuális téma, és a család speciális magánszféra és közjő határán való elhelyezkedése miatt ideális terepe egy ilyen elemzésnek. Paksy Arisztotelész, Hobbes és Hegel gondolatait idézi a család és a tágan vett politikai közösség kapcsolatának kibontásában, majd a hazai családjogi szabályozás történeti előzményeit, valamint a most hatályos jogszabályokat (így az *Alaptörvényt* is) elemezve amellest érvel, hogy a családjog már nem igazolható klasszikus szerződéselméleti megközelítéssel, mert a család nem tisztán a racionalitásra épül, legalább olyan fontos motívumokat jelentenek különböző felelősségi, érzelmi motivációk is. A szülő nem úgy rendelkezik hatalommal a gyermekek felett, mint a szuverén a politikai közösség felett, hiszen a szülők miközben felelősséggel és hatalommal rendelkeznek a család élete felett, egyúttal annak részei is.

Jakab András *Jogi érvelések és dogmatikai jellegzetességeik összehasonlítása számokkal – Jog-összehasonlítás, matematika és jogbölcselet* című írásában két olyan nemzetközi kutatás eredményeit prezentálja, amelyben a kutatók arra keresték a választ, hogyan lehet kvantitatív módon mérni és elemezni a jogi érvelés és a jogi szövegek dogmatikai jellegzetességeit a különböző nemzeteknél. Az első, Tania Groppi és Marie-Claire Ponthoreau által vezetett kutatásban arra keresték a választ, hogy a bíróságok milyen gyakran folyamodnak a jog-összehasonlító módszer alkalmazásához, illetve támaszkodnak külföldi jogi megoldásokra vagy ítéletekre. Az eredmények tanulságosak, hiszen jól kirajzolódik az a tendencia, hogy ezeket az eszközöket csak kiegészítő jelleggel a már kiforrott érvelés megerősítésére alkalmazzák a nemzeti bíróságok akkor, ha olyan bonyolult vagy újszerű ügyről van szó, amely nem tartozik az adott nemzeti jogrend „rutin ügyei” közé, és még ekkor is a nyilvánvaló nyelvi korlátok behatárolják a nemzetközi „kölcsonzések” körét.

A második kutatás a Max Planck Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének közös kutatása, a CONREASON Projekt, amelyben az alkotmányjogi érvelések összehasonlító jellegű elemzésére vállalkoztak. A kutatás elsősorban a legfelső, illetve alkotmánybíróságok alkotmányjogi érvelésére fókuszált, nem csupán a döntések, hanem a külön- és/vagy párhuzamos vélemények elemzésének bevonásával. A megjelenő érvek és hivatkozások száma egyértelműen kimutat bizonyos jellegzetességeket és nemzeti sajátosságokat az érvelésben, de nemcsak a számukban, hanem az érvelés diverzitásában is. Az elemzés arra is rámutat, hogy az alkotmányjogi érvelésben a hagyományos kontinentális (*civil law*) és *common law* felosztás tekintetében nincs annyira markáns különbség, még ha tendenciák tekintetében felfedezhetőek is eltérések.

A kutatási eredmények nagyon érdekesek, és elgondolkodtató Jakab megállapítása, miszerint, végeredményben, a jogi érvelés nem univerzális, hanem lokális, vagyis a jogi érvelés elemzésénél elkerülhetetlen a kontextus vagy jogi kultúra vizsgálata.

3. A kötet második (retorikáról és logikáról szóló) blokkját Könczöl Miklós *Méltányosság és joghézag* című tanulmánya nyitja, amelyben a szerző a joghézag problémáját az arisztotelészi méltányosság fogalmán keresztül mutatja be. Könczöl a hiányosság (*elleimma*) jelentőségére és két értelmére hívja fel a figyelmet: a jogszabály hiányos lehet egyrésztől azért, mert a törvényhozó nem mérte fel egy eset jelentőségét és nem szabályozta, másrészt azért, mert nem lehetséges teljes körűen szabályozni minden való életben előforduló lehetőséget. A szerző felhívja arra a figyelmet, hogy az Arisztotelész által hiányosságként megjelölt eset és a modern jogi gondolkodásban megfogalmazott joghézag nem fedik tökéletesen egymást. A tanulmányban Constantine Georgiadis és Jacques Brunschwig vitáját rekonstruálva a joghézag két koncepciója rajzolódik ki: a joghézag lehet kivételes eset, amikor kiterjed az általános szabály hatálya az adott esetre, de kivételt kellett volna tenni (ez Georgiadis álláspontja); vagy elképzelhető, hogy az adott esetre nincs érvényes jogi szabályozás (ez Brunschwig álláspontja).

A méltányosságra való hivatkozás nem csupán a szabálytól való eltekintésre használható: a méltányosságra hivatkozva amellet is lehet érvelni, hogy habár

az adott esetre nem szó szerinti értelemben vonatkozik a szabály, mégis alkalmazzuk. Erre példaképpen hozza a szerző a klasszikus arisztotelészi példát a vassal elkövetett testi sértés törvényi tényállása kapcsán, hiszen mi van, ha valaki fából készült fegyverrel támad a másakra? A rétor munkája itt éppen arra irányulhat (a perbeli pozíciójának megfelelően), hogy meggyőzően érveljen a szabály hatályának kiterjesztése mellett. Pontosan ebben rejlik Könczöl érvelésének magja: a joghézag vagy a jogszabály hiánya valójában a felek érvelésében jelenik meg, mert a méltányosságra való hivatkozás voltaképpen egy érvelési séma, amely a jogi szakmai tudás része. Markovich Réka tanulmányának apropója egy konferencián elhangzott érvelés a házassághoz való jogról. A *Nem házasságkövetítés, bikondicionálisok. Formulák, az állam és az emberi jogok* című írásában amellett érvel, hogy a házassághoz való jog nem feltétlenül jelenti az állam részéről a kiházasítás kötelezettségét. Markovich a házasság definíciója kapcsán a házassághoz való jogot a hofheldi jogosultság-tipológiát felhasználva kíván amellett érvelni, hogy ha „az adott állam egy adott jogot biztosít, az azt jelenti, hogy biztosítja, hogy az adott jogot leíró bikondicionális érvényes (vagyis minden megengedett interpretációban igaz)” (115–116. o.).

Tattay Szilárd *Lehet-e a normáknak igazságértéke?* című tanulmányában egy izgalmas és a tudományos diskurzusban ritkán vitatott állítással szembeni érvelést rekonstruál. A kérdés az, hogy normák esetében beszélhetünk-e igazról vagy hamisról, vagy tényleg csupán a norma érvényességéről és érvénytelenségéről (ahogyan arra a tanulmány elején megidézett Szabó Miklós is utal)? Tattay jó érzékkel választotta ki Georges Kalinowski elméletét, aki a normák igazságértékének elfogadása mellett érvelt. A tanulmány Kalinowski és Georg Henrik von Wright elméleteit is felidézve vezet minket keresztül a meglehetősen ellentmondásos probléma kifejtésén. A tanulmányból kiderül, hogy a kérdés és az arra adott válaszok nagyon erősen kötődnek a mögöttes filozófiai háttérhez, így nem lehet azt mondani, hogy szükségszerű és tökéletesen racionális lenne a válasz. A tanulmányban a norma és a parancs fogalma közötti azonosítást cáfolva az előbbi fogalom kiterjesztését teszi lehetővé. Tattay jó meglátással mutat rá elemzésében és rekonstrukciójában a kalinowski-i elmélet hibáira, és a tanulmány végén okkal nem ad egyértelmű választ a feltett kérdésre, hiszen jól érezhető, hogy az igenlő válasz minden szimpátia ellenére problémásan támasztható alá.

4. A harmadik, jogról és nyelvről szóló blokk első írása Kurtán Zsuzsanna *Jogtudomány, nyelvtudomány és szaknyelvtudás kapcsolatai* című tanulmánya, amelyben a szerző a jog és nyelvtudomány kapcsolatáról nyújt átfogó képet, valamint Szabó Miklós Triviumja lapján foglalja össze az ünnepeelt legfontosabb gondolatait a témában. Kurtán a jogi szaknyelv kutatásának fontossága mellett érvel, illetve megjelöl olyan problémaköröket, amelyek érdemesek lehetnek figyelmünkre (ilyenek a nyelvi átfordítások a jogban – Zödi Zsolt tanulmányának témája – vagy a hatalom nyelve).

Zödi Zsolt *A jog mint nyelvi átfordítás elméletének tesztelése* című tanulmányában személyes gondolatokkal vezeti fel tanulmánya fő témáját, amely a jog mint nyelvi átfordítás kérdésköre. Zödi írásának első fontos gondolati lépése Szabó

Miklós elméletének összefoglalása. Háromféle „fordítást” különíthetünk el ez alapján: interszemiotikust (nyelvi és nem nyelvi rendszerek közötti), intralingválit (nyelven belüli regiszterek közötti) és interlingválit (nyelvek közötti). Szabó szerint jogi eljárásban nagyjából nyelv átfordítások zajlanak, de mégis mit jelent a fordítás? Mi az, amit a fordításnak vissza kell adnia? Szabó elmélete szerint a fordításnál szükség van a valóságra mint referenciapontra, azonban annak csak nyelviileg megragadható konstruált változata áll rendelkezésünkre. A fordítási műveletek ezután a jelentéssel történnek (169. o.).

Zódi a nyelvi átfordítás három területét elemzi: az ember-gép interakció (jogi adatbázisok), jogi tájékoztatás mint nyelvi átfordítás, valamint a jogi eljárásban megjelenő átfordítások. A legérdekesebb számomra az a megfigyelés volt, hogy a ténytörténet-elmesélés mennyi átfordításon megy keresztül, mire teljes mértékben jogi formát ölt egy ítéletben. A jogi eljárás során a tágan vett „hétköznapi szöveg” fokozatosan fordul át egy szaknyelvi szöveggé, „[A jogi eljárás] potenciálisan végtelen számú jogi megoldások helyett bizonyosságot akar, és a jogszabály-helyek véges halmazához akarja kötni a történetet. Ez a jelentés és a narratív terek folyamatos szűkülésével jár együtt. A jogi eljárás ’tölcészerű’” (177. o.).

A kötet utolsó tanulmányában, *Stílus a jogban: A bírói érveléstől a stílus curiae-ig és vissza* Cserne Péter arra vállalkozik, hogy a stílus fogalmának jogi nyelvre vonatkozó jelentésrétegeit bemutassa. A jogi vagy jogász stílus kapcsán először a nemzeti jogász stílusra (vagy nyelvhasználatokra) vonatkozó fő állításokat foglalja össze elsősorban a jogcsaládokra vonatkoztatva. Cserne jól mutat rá arra a kérdésre, hogy vajon a globalizáció és jog nemzetközi univerzalizációja nyomán van-e értelme még jellegzetes nemzeti jogász stílusokról beszélni. Azonban a szerző jól mutat rá, hogy a stílus nem valami külsődleges dísz, hanem olyan jelenség, amely a társadalmi gyakorlatok egyik terméke és a jog jellegadó eleme, amelynek elemzése és alakítása fontos feladat lehet a jövőben egy majdani „európai jogi stílus” kialakításakor.

A tanulmány másik fontos témaköre a stílus fogalma kapcsán a középkori „*stílus curiae*” terminus technicusának elemzése. Itt arra a nagyon érdekes összefüggésre mutat rá Cserne, hogy a középkorban a jogi szövegek autenticitásának vizsgálatánál nagyon fontos elem volt a jogi szöveg stílusa is (szerkezet, címzés, megszólítottak, szokásos nyelvi fordulatok). Az elemzés e része Peter Goodrich gondolatait juttatták eszembe, amelyben amellettt érvelt, hogy a kora újkorban a törvénykönyvek igazából nem mint szövegek, hanem mint kegytárgyak, mint a szuverén uralkodó jele uralták a jogi-politikai diskurzust.² Paradox módon a hatalom külsőségei néha sokkal hatékonyabban tudják uralni az életünket, mint pusztán a jogi szöveg.

A tanulmány Jürgen Trabant stílusra vonatkozó elméletének összefoglalásával zárul. Trabant a stílus fogalmának a tudományos szóhasználatban egy szűkebb jelentést javasol: „egy meghatározott történelmi egyén jellegzetes nyelvi cselekvési útja-módja (Art un Weise)” (194. o.). Ez a stílusfogalom meghaladja a pusztá

² Peter GOODRICH: „Europe in America: Grammatology, Legal Studies and the Politics of Transmission” *Columbia Law Review* 2001. 2046.

nyelvtant, ide tartozik az érvelés, a történetvezetés, a műfaj stb. Trabant elsősorban persze irodalomtudományi oldalról közelítette meg a stílus fogalmát, de Cserne álláspontja szerint meglátásai alkalmasak akár jogrendszerek, jogcsaládok elemzésére a stílus fogalmán keresztül, de ehhez további specifikációk szükségesek.

A stílus fogalma korántsem külsődleges, a stílusban a közölni kívánt üzenet és annak nyelvi megformálása között szoros kapcsolat van (ez lenne a stílus „maximalista” megközelítése), a stílus „minimalista” megközelítése pedig azt jelöli, amit akkor vizsgálunk, ha az egyén cselekvésének funkcionális összefüggésein túl tekintünk.

5. Összegezve, a kötet írásai mind tisztelettel építenek Szabó Miklós életművére, még akkor is, ha egyes állításaival vitatkoznak; a tanulmányok méltóképpen reflektálnak az ünnepektől munkásságára, és megmutatják azt is, hogy a magyar jogbölcsélet közvetve vagy közvetlenül mennyit gazdagodott neki köszönhetően. A kötet tartalmában nagyon gazdag és érdekes, akár szakmabelieknek, akár a jogbölcsélet iránt érdeklődő laikusok számára akadhat egy-egy olyan tanulmány, amely érdekes lehet.

Úgy gondolom, hogy a hazai jogbölcsélet jövőbeli fejlődéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy e tudományterület képviselői összegyűlhessenek és eszmét cserélhessenek, azonban nem csupán ilyen ünnepi alkalmak kelljenek, hanem állandó (akár intézményesült) fórumok. Mert igaz, hogy a tételes jogászok hajlamosok lebecsülni e diszciplína eredményeit, de a magyar jogi gondolkodásnak szüksége van olyan kutatókra és oktatókra (mint jelen kötet „főszereplője”, Szabó Miklós), akik a jog végső és nehéz kérdéseivel foglalkoznak.

*Kevevári István**

FICSOR KRISZTINA: FORMALIZMUS A BÍRÓI GYAKORLATBAN.
A FORMALISTA BÍRÓI ÉRVELÉS JOGELMÉLETI ALAPJAI
(BUDAPEST: GONDOLAT 2015) 214.

A 2015. és 2016. év az utóbbi két évtized talán leggazdagabb termését hozta a magyar jogelméleti szakirodalomban. Ezen belül is figyelmet érdemelnek azok a kötetek, amelyek egy-egy a hazai vitákban is gyakran használt, de a kelleténél talán kevésbé reflektált fogalom megvilágítására törekszenek elsősorban. Közéjük tartozik Ficsor Krisztinának a bírói döntés és érvelés formalizmusáról szóló könyve.

„Hogyan teremthető meg az egyensúly a forrásalapú jog autoritása és aközött, hogy a gyakorlatban indokolt lehet bizonyos esetekben eltérni a forrásalapú jog normáitól, vagy kiegészíteni azokat?” – hangzik a könyv központi kérdése (128.

* PhD, egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
E-mail: Kevevari.Istvan@uni-nke.hu.

o.). A könyv első fele a kérdés körvonalazását végzi el, a második pedig a 20. század angolszász szakirodalmában megjelent válaszkísérletek közül mutatja be a legjelentősebbeket.

A körvonalazásra szánt terjedelem korántsem aránytalan, és nem is csupán a „terkitöltést” szolgálja. A szerző egyrészt rámutat arra a kettősségre, amely az ítélkezéseméleten és a jogi érvelésen belül jellemzi a formalizmus fogalmának használatát (9–13. o.). Egyfelől leíró módon, ugyanakkor jobbára kritikai élel szokás formalistának nevezni azt a bírót, aki „a kelletténél jobban” ragaszkodik a normaszöveg szó szerinti értelmezéséhez a jogalkalmazás során, különösen akkor, hogyha ezt a ragaszkodást az indokolás nem támasztja alá érvekkel. Másfelől lehetünk normatívan formalisták, hogyha helyesnek tartjuk és a jogelmélet szintjén is igazolni próbáljuk a szabály szövegéhez ragaszkodó ítélkezési gyakorlatot.

Amint a központi kérdésként fönt említett probléma is mutatja, Ficsor elsősorban az utóbbival, az (írott) szabályalapú bírói döntéshozatal igazolásával foglalkozik könyvében (jóllehet az olvasónak olykor az az érzése támad, hogy nem tudja, talán nem is akarja egészen kiküszöbölni az előbbit, a bírói jogalkalmazás gyakorlatának kritikai vizsgálatát sem). Ennek tisztázását követően, még mindig a kérdés pontosításának szellemében, kitér a probléma nyelv- és politikafilozófiai hátterére (95–126. o.), s a kettő közül a másodikra szűkíti a fókuszot. Mire tehát a könyv derekán elhangzik *a kérdés*, az olvasó világosan látja a súlyát: azt, amit Arisztotelész többek között azzal a fordulattal szemléltet, hogy semmiképpen „sem szerencsés, ha okosabbak akarunk lenni a doktornál” (*Rétorika* 1375b). Vannak ugyanis olyan helyzetek, amelyekben az orvosság veszélyesebbnek látszik magánál a betegség-nél – a tekintély megkérdőjelezése ugyanakkor ennél is nagyobb veszélyt jelent.

Ficsor azt is egyértelművé teszi, hogy szerinte is léteznek ilyen helyzetek: van, amikor indokolt szakítani a formalizmussal. Azt sem titkolja azonban, hogy ezek – logikailag mindenképpen – a kivételes helyzetek. Rendszerint viszont, a *presumptive formalism* (ezt Ficsor „vélelmezett formalizmus”-nak fordítja: pontosabb lenne talán a „vélelmező formalizmus”, vagy kissé szabadabban a „formalista vélelem” kifejezés) szellemében és a jog mint normarendszer autonómiájával igazolhatóan, úgy helyes, ha a jogalkalmazás kizárólag a (tételes) jogon, s a szabály szó szerinti, általánosan elfogadott értelmén alapszik.

De hol a határ? És kinek kell döntenie arról, hogy az adott eset a határ melyik oldalán helyezkedik el? (Vö. 143. o.) Ficsor kellő körültekintéssel közelítve a kérdéshez végül azt az álláspontot fogadja el, amely szerint a döntés ebben a kérdésben is a bíró dolga, a „formalista vélelem” alkalmazhatóságának legfontosabb kritériuma pedig az, hogy az eldöntendő jogeset a politikai moralitás, a politikai közösség konstitutív értékeinek az alapjait érinti-e. Ezzel persze egy újabb határvonalat húzunk, amely, még ha pontosítja is a bírászkodás megítélésének a szempontjait, szükségképpen újabb határhelyzetekhez, újabb megválaszolandó kérdésekhez vezet. Mi tartozik a politikai moralitás alapjaihoz? Mondhatjuk, hogy az alkotmányban rögzített értékek. De vajon megelégedhetünk-e egy tételesjogi alkotmányfogalommal, vagy ennél szélesebb körben kell vizsgálnunk, kimondatlan normákat és alapértékeket keresve? Ha pedig az eset eldöntése a politikai alap-

értékekhez vezet, akkor hol ér véget a bíró fölhatalmazása és hol kezdődik a többi hatalmi ág területe?

Ezeket az újabb feladatokat tekintve aligha véletlen, hogy utolsóként Ficsor az érényalapú megközelítést (*virtue jurisprudence*) veszi szemügyre mint lehetséges fogódzót. Ezt talán az is indokolja, hogy ennek legfőbb szószólója, Lawrence Solum, kifejezetten a formalizmus-vita meghaladását ígéri több írásában. A probléma zárójelbe tétele azonban még nem jelenti a megoldását: ha kimondjuk, hogy az a jó döntés, amely az adott helyzetben az érényes bíró döntése lenne, azzal csak azt a gyakorlatot folytatjuk, hogy – ismét csak Arisztotelésszel szólva – általános értelemben, mintegy a „jó” szinonimájaként használjuk a „méltányos” fogalmát (vö. *Nikomakhoszi Etika* 1137b). Erényekre bizonyára szükség van, de amint Ficsor helyesen rámutat, ahhoz, hogy képesek legyünk értelmesen beszélni a formalizmus kérdéséről, mégis szükségünk van az ítélkezésemélet eddigi fogalomkészletére. Ebben pedig az érény-jogelmélet irányzatából is inkább azoknak az írásoknak vehetjük, vehetnénk hasznát, amelyek az ítélkezés alapjául szolgáló értékekre, nem pedig az ítélkezésben megnyilvánuló erényekre összpontosítanak.¹ E megközelítés bemutatása nélkül az erények emlegetése valóban nem sokat segít, akár elhiszük, hogy a formalizmus-vita „kifulladt”, akár nem.

Két további megjegyzés kívánkozik még az ismertetés végére: mindkettő a kifejtés módjával kapcsolatos, és mindkettő magyarázata – föltehetőleg – a tárgyalás egyébként dicséretesen fókuszált voltában keresendő. Az egyik kifogás a bemutatott, de nem (vagy csak részben) elfogadott nézetek tárgyalásának tömörségét illelheti, legyen szó akár az intencionalista értelmezésemletről, akár a kivételt nem engedő normatív formalizmusról. Ezekben az esetekben ugyanis csak az illető elméletek körvonaláival, legfőbb állításaival találkozunk az olvasó, az azokat alátámasztani hivatott érvekkel szinte egyáltalán nem. Ez azért kelt hiányérzetet, mert így az elutasításuk indoklása is a levegőben lóg. Ezért, úgy lehet, a részletesebb ismertetés így nem egy fölösleges kitérő lett volna a szerző saját gondolatmenetéhez képest, hanem éppen a szilárdabb alátámasztás egyik eszköze. Példa lehet erre az értelmezésemleletnek (a nyelvfilozófiai háttérnek) szentelt fejezet. Ebben a kontextustól független jelentés elképzelése áll szemben a „szélsőséges intencionalizmussal”, melynek fő állítása a bemutatás alapján az volna, hogy a szöveg szerzőjének a szándéka (és semmi egyéb) határozza meg a jelentést. Ficsor az utóbbit – alkalmasint joggal – elveti, fontos volna azonban, hogy a mellette szóló érvek is előkerüljenek, intuitíve ugyanis a kontextusfüggetlen jelentés tételezése² sem látszik sokkal meggyőzőbbnek.

¹ Lásd pl. a Ficsor által is hivatkozott tanulmánygyűjtemény (Colin FARRELLY – Lawrence SOLUM (szerk.): *Virtue Jurisprudence* (London: Palgrave Macmillan 2008)) két darabját, Duff és Huigens írásait. Eredeti megjelenésük Antony DUFF: „Virtue, Vice, and Criminal Liability: Do We Want an Aristotelian Criminal Law?” *Buffalo Criminal Law Review* 2002. 147–184; KYRON HUIGENS: „On Aristotelian Criminal Law: A Reply to Duff” *Notre Dame Journal of Law, Ethics and Public Policy* 2004. 465–499. A vita további közleményekben folytatódott.

² „A konvenciók természetesen változhatnak és változnak is, ezáltal a szavaknak különböző jelentései, jelentésárnyalatai alakulhatnak ki, de ez nem jelenti azt, hogy egy adott időpontban ne lenne a szavaknak fix jelentése.” (104. o.)

A másik hasonló pont a példaként szolgáló jogesetek értelmezése. Noha az olvasónak nincs oka kételkedni, hogy ezek a jogesetek csakugyan azt illusztrálják, amit a szerző be kíván mutatni a segítségükkel, valamivel több magyarázat mégis megkönnyítené beillesztésüket a gondolatmenetbe. A szó szerinti értelmezés indokolhatóságával kapcsolatban említett három esetről³ például nem mindenhol világosak a szerzőnek szimpatikusabb állásponttal *szemben* fölhozható érvek. Természetesen gondolhatjuk, hogy ezek kifejtése éppen az ítélkező bíróság dolga lett volna: ebben az esetben viszont a formalizmusnak a gyakorlatra alkalmazott értékelő fogalmát használjuk. Ha a „formalista” jogalkalmazás igazolhatósága a kérdés, akkor szükségünk lehet a példánál is a szó szerinti értelmezés melletti érvekre, akkor is, ha az eredeti jogvitában ezek nem hangzottak el.

Ficsor Krisztina könyve ezekkel az elvarratlan szálakkal együtt is nagyszerű olvasmány: az olvasó egyszerre tanul belőle és kap ösztönzést a gondosan megvilágított kérdések végiggondolásához. Éppen ezért nemcsak az értelmezés- és ítélkezésemélettel foglalkozók, hanem az ezeket gyakorlók számára is rendkívül hasznos. Gondolkodásra ösztönző volta miatt pedig föltétlenül helye van a benne tárgyalt kérdésekkel foglalkozó kurzusok olvasmányjegyzékén.

*Könczöl Miklós**

PRIBULA LÁSZLÓ (SZERK.): A JOGALKALMAZÁS VITATOTT TERÜLETEI – VALLÁSSZABADSÁG ÉS EGYHÁZJOG (DEBRECEN: PRINTART-PRESS 2015) 166.

A 2010-es választásokat követően alapjaiban változott meg hazánkban az egyházak (vallási közösségek) jogállására – jogalanyiságára, elismerésére, regisztrálására – irányuló szabályozás, amivel összefüggésben új közjogi alapokra helyeződött az állam és az egyházak kapcsolatrendszere is. A változások irányát jelezték

³ Az egyikben a bíróság formai hiba miatt mondta ki egy végrendelet érvénytelenségét, a másikban a Margit-híd felújító konzorciumnak a kivitelezésre vonatkozó pénzügyi beszámolóját nem tekintette közérdekű adatnak, a harmadikban a kábítószer hatóanyagát hordozó keverék összetömegét vette figyelembe a büntetési tétel megállapításánál (132–136., ill. 143–144. o.). Az első esetben pl. a Ficsor által rekonstruált érv („A jogszabály rendelkezései alapvető garanciát nyújtanak arra, hogy a végrendelet lapjait és tartalmát illetéktelen személyek ne változtathassák meg önkényesen.” 133. o.) érvényes ugyan, de a határozat egyrészt kifejezetten kimondja, hogy „a bíróság megállapította, hogy a perbeli írásbeli magánvégrendelet az örökhatályú akaratát tartalmazza”, másrészt az alaki kellekerekre vonatkozó törvényi rendelkezés értelmezése is részben a bírói gyakorlaton alapszik – kérdés tehát, hogy miért lehetünk elnézőbbek a végrendelet szabadságának korlátozásával szemben, mint a közérdekű adatokhoz való hozzáférésnél, ahol a bíróság „nem vette figyelembe a jogszabály mögöttes értelmét [...], ezáltal pedig jogilag helytelen döntést hozott” (135–136. o.).

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30; tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
E-mail: konczol.miklos@jak.ppke.hu.

az Alkotmánybíróság által utóbb közjogi érvénytelenség miatt megsemmisített *2011. évi C. tv.*, illetve a gyors sebtében megalkotott, utóbb a *2013. évi CXXXI-II. tv.* által módosított, *2011. évi CCVI. tv.* rendelkezései, amelyek egyként írták felül az 1989/1990-es közjogi rendszerváltás egyik legstabilabbnak vélt alkotásának, a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló *1990. évi IV. tv.* alaprendelkezéseit. Az egyházakra, valamint az állam és az egyházak közötti kapcsolatokra vonatkozó alapelveket a 2012. január 1-je óta hatályos *Alaptörvény*, valamint az *Alaptörvény* negyedik (2013. március 25.) és ötödik (2013. szeptember 26.) módosítása alakította ki, illetve formálta tovább, miközben az alaptörvényi, illetve törvényi szintű szabályozás változásait az Alkotmánybíróság releváns határozatai is kiváltották. A szabályozás több alap- és részletkérdését ugyanakkor belföldön is és külföldön is bírálattal illették. Nem véletlen tehát, hogy intenzív szakmai figyelem kísérte és kíséri az egyházakra, valamint az állam és az egyház kapcsolataira vonatkozó szabályozás alakulását.

A bemutatandó tanulmánykötet a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, valamint a Debreceni Református Hittudományi Egyetem szervezésében 2014. október 17-én megrendezett, „A jogalkalmazás vitatott területei – Vallásszabadság és egyházjog – Az állam egyházjogi szabályozási feladatai” című konferencián elhangzott előadások szerkesztett szövegét foglalja magában, amelyhez két további tanulmány is társult. Öröndetes, hogy a legkülönbébb jogi aspektusok mellett a tematikában a teológiai vonatkozások is megjelentek. A jogi és teológiai szempontok szükségszerű, történelmileg is determinált találkozására utal a kötethez írt ajánlásban Bölcskei Gusztáv, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem (akkori) rektora, amikor arra emlékeztet, hogy Kálvin annak idején nem teológiai, hanem jogi tanulmányokat folytatott. Az „*egyedül Istené a dicsőség*” kálvini formulája pedig azt hivatott kifejezni, hogy az uralom, kormányzás és hatalomgyakorlás sohasem válhat öncéllá (7. o.). A kormányzásra és hatalomgyakorlásra vonatkozó kálvini szentencia természetesen tértől és időtől függetlenül érvényes.

A kötet nyitó írása, a Bencze Mátyás és Drótos Richárd szerzőpáros által jegyzett, „A magyar rendes bíróságok gyakorlata a vallásszabadságot érintő ügyekben” című tanulmány abból az utólagosan verifikált munkahipotézisből indul ki, hogy a bevett keresztény egyházak jogait és érdekeit a Legfelsőbb Bíróság, illetve jogutód szerve, a Kúria „különösen erős jogi védelemben” részesíti más jogokkal és érdekekkel szemben (11. o.). A vizsgálódás körébe kizárólag olyan ügyeket vontak be, amelyeket a vallás alapértékei, identitásképző szimbólumai és a vallás szabad gyakorlata szempontjából szignifikánsnak tartottak. A fenti kritériumoknak mindössze öt ügy felelt meg a rendszerváltás óta eltelt időszakban. A tanulmány ezeket az eljárásokat mutatja be, elemzi és értékeli.

A feldolgozott jogesetek közül az egyházi autonómia értelmezésével is összefüggő nyíregyházi „Huszár-telepi iskola” ügyét szeretnénk kiemelni, egyszerűen amiatt, mert a bemutatandó kötet egyik további tanulmánya szintén kiemelten foglalkozik ezzel az ügyel, csakhogy nem a kívülálló elemző, hanem az ügyet belülről szemlélő jogtanácsos szemszögekből nézve. A Bencze – Drótos szerzőpáros a

„Huszár-telepi iskola” ügyét amiatt is tartotta fontosnak, mert két, megszilárdulni látszó bírósági gyakorlat között keletkezett konfliktusként értelmezték az ügyet (21. o.). Az egyik gyakorlat alapján az intézményes keretek között folyó szabad vallás-gyakorlathoz fűződő jog elsőbbséget élvez más jogokkal szemben, a másik gyakorlat alapján viszont úgy tűnik, hogy a bíróságok következetesen kiállnak a faji alapú szegregáció bármilyen formájával szemben.

A görögkatolikus egyház a nyíregyházi önkormányzattól épületet és támogatást kapott abból a célból, hogy a Huszár-telepen egyházi fenntartású, vallási nevelést is folytató általános iskolát létesítsen. Miután a Huszár-telepen túlnyomórészt rendkívül szerény körülmények között élő roma családok laknak, számukra a legkönnyebben (és legolcsóbban) elérhető oktatási intézmény a 2011/2012-es tanévtől működő egyházi fenntartású általános iskola lett. A döntéssel egyidejűleg az önkormányzat a telepről addig ingyenesen a város más iskoláiba közlekedő buszjáratot megszüntette, illetve ingyenesség helyett bérlettámogatást biztosított. Egy civil szervezet a kialakult helyzetre tekintettel deszegregációs pert kezdeményezett, amelynek során az első és a másodfokon eljáró bíróságok a jogellenes elkülönítés megtörténtét állapították meg. A Kúria azonban teljes egészében elutasította a felperes kereseti kérelmét. A Kúria legfontosabb érve szerint a szülők nem voltak elzárva attól az információtól, hogy a megnyíló iskola vallásos nevelést is fog nyújtani, és ennek tudatában írták be oda gyermekeiket. A legfelsőbb bírói fórum arra is hivatkozott, hogy a Huszár-telepi iskolába bárki beiratkozhat, miként a Huszár-telep lakói is választhatnak más (lakóhelyüktől távolabb eső) városi iskolát gyermekeik számára. A szülők tehát, a Kúria értelmezése szerint, a világnézeti alapon történő szabad iskolaválasztáshoz való jogukat érvényesítették. A Kúria arra is hivatkozott, miszerint a szülők is kezdeményezték az iskola megnyitását, továbbá az iskola megnyitásával a roma kisebbségi önkormányzat is egyetértett (lásd 22–23. o.). A szerzőpáros véleménye szerint önmagában véve egy ingyenes buszjárat megszüntetése, továbbá egy iskola egyházi kézbe adása nem valósít meg szegregációt, *„de ha az eset többi körülményével együtt szemléljük azokat, akkor egyértelművé válik, hogy ezek a lépések sok család számára rendkívüli módon megnehezítették, vagy éppen ellehetetlenítették más iskola választását”* (23. o.). A jogi kérdés pedig nem az, hogy biztosították-e a szülők számára a világnézetüknek megfelelő oktatási intézmény megválasztásának jogát, hanem az, hogy ez a választás önkéntes volt-e. Az esettanulmány szerzői szerint a Kúria az önkéntesség kérdésének eldöntése során a bizonyítékokat egyoldalúan értékelte, így azokból megalapozatlan következtetéseket vont le. A szerzőpáros véleménye szerint a Kúria akkor járt volna el helyesen, ha új eljárás lefolytatását rendelte volna el.

A Huszár-telepi iskola ügyében született kúriai döntés az előbbtől némiképp eltérő olvasatát nyújtja Czifra Károly „Alapjogi összefüggések a jogellenes elkülönítés tilalma, az iskolaválasztás szabadsága és a vallásszabadság között” című tanulmánya, amennyiben a hangsúlyok a szülők szabad iskolaválasztási jogára helyeződnek. A tanulmány szerzője alapos áttekintést nyújt a szabad iskolaválasztás jogát biztosító nemzetközi jogi és hazai jogi normákról. A szabad iskolaválasztás jogát olyan alkotmányos alapjognak tekinti, amelyet nemzetközi szerződések és nemzet-

közi intézmények egyaránt garantálnak, miközben nincs olyan alkotmányos alapjog, vagy alkotmányos érték a szerző megítélése szerint, amelynek érvényesülése érdekében a szülők iskolaválasztáshoz fűződő alkotmányos jogát korlátozni, vagy eltörölni lehetne (28. o.).

„Nem fordulhat így elő, hogy az egyenlő bánásmódra hivatkozva bárkit azért foszszanak meg az egyébként elérhető kedvezőbb helyzettől – konkrétan a jó közoktatástól – és szorítsanak mesterségesen egy, az elérhetőnél kedvezőtlenebb közoktatási helyzetbe, hogy azzal társadalmi célokat szolgáljanak. Az ilyen gyakorlat alapvetően sérti – a korábban megjelölt rendelkezéseken túl – a jogállamiságot, a személyek méltóságát és szabadságát, emellett erkölcsi értelemben is legalább akkora bűn, mint a jogellenes elkülönítés.” (28. o.)

A szabad iskolaválasztás, mutat rá a szerző, természetesen nem az oktatási szegregációt tűzi ki célul, hanem „*a rideg integráció elkerülését célozza*”, és megfelel a gyermek érdekeit szem előtt tartó szülői attitűdnek (29. o.). A Kúria döntését pedig a szóban forgó Huszár-telepi iskola kapcsán amiatt tartja fontosnak, mert egy közoktatási szegregáció miatti ügyben a Kúria első alkalommal adott helyt az iskolafenntartó által hivatkozott, az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. tv. alapozott kimentési okra.¹ A szegregáció csökkentését, illetve kiegyenlítését illetően ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy az egyház régóta bevált megoldásokkal rendelkezik (33. o.).

Fedor Tibor nagy ívű tanulmánya az állam és az egyház kapcsolatainak alakulását tekinti át a rendszerváltás időszakától kezdődően, miközben a hangsúly – a szerző szándékaival összhangban – a hatályos szabályozásra irányul (34. o.). Ennek megfelelően a tanulmány első, terjedelmében magától értetődően kisebbik része a rendszerváltás idején elfogadott alkotmányi, illetve törvényi rendelkezések, mindenekelőtt az 1990. évi IV. tv. és az arra épülő joganyag alapján mutatja be az állam és az egyház közötti kapcsolatokat alakulását, különös tekintettel az egyházalapítás feltételeire, valamint az egyházak közfeladatot ellátó tevékenységére és az ezzel is összefüggő financiaális kérdésekre. A szerző kiemelte, hogy az *Alkotmány*, valamint az 1990. évi IV. tv. egyaránt biztosították az állam és az egyház egymástól elválasztott működését (36. o.), miközben az Alkotmánybíróság a releváns alkotmányi és törvényi háttér alapján az állam világnézeti semlegességének kategorikus imperatívuszára is rámutatott. A tanulmány második, terjedelmesebb része tételesen és részletesen mutatja be a 2010 utáni jogi háttér változásait, illetve rávilágít a változások lehetséges motívumaira. A szerző az egyházalapítás feltételeit – tegyük hozzá: visszamenőlegesen is – szigorító törvényi előírásokat, illetve az

¹ 28. § (2) bekezdés a) pont. Nem sérti az egyenlő bánásmód követelményét, ha a közoktatási intézményben a szülők kezdeményezésére és önkéntes választása szerint olyan vallási vagy más világnézeti meggyőződésen alapuló oktatást szerveznek, amelynek célja vagy tanrendje indokolja elkülönült osztályok vagy csoportok alakítását; feltéve, hogy emiatt az oktatásban résztvevőket semmilyen hátrány nem éri, továbbá ha az oktatás megfelel az állam által jóváhagyott, államilag előírt, illetve államilag támogatott követelményeknek.

Alaptörvény változó rendelkezéseit, továbbá az alkotmánybíróági határozatokat, valamint az Emberi Jogok Európai Bíróságának a *Magyar Keresztény Mennonita egyház és Mások kontra Magyarország* ügyben 2014-ben hozott, Magyarországot elmarasztaló ítéletét tekintette át. Miközben több száz vallási közösség veszítette el a 2011-es jogszabályi változásokat követően jogszerűen szerzett státuszát, a tanulmány tételesen mutatja be az *Alaptörvény* hatályos rendelkezései szerinti vallási közösségek: az országgyűlés által bevett egyház és a vallási tevékenységet végző szervezet jogállása közötti különbségeket is. Azaz a korábbi egyszintű szabályozást a kétszintű szabályozás váltotta fel.

Fedor Tibor tanulmánya kapcsán a továbbiakban két kérdésre szeretnék még rávilágítani. Az első kérdés arra irányul, hogy tulajdonképpen mi is indokolta a mintegy húsz esztendőn keresztül működő, legfeljebb korrekciókra szoruló rendszer gyökeres megváltozását? A jogi szabályozás megváltozásának legfőbb indokát a tanulmány a hivatalos indokolással lényegében összhangban abban látja, hogy az *1990. évi IV. tv.-nyel* kapcsolatban utólag (így!) megállapítható volt, hogy miközben a lelkiismereti- és vallásszabadságot széleskörűen biztosította,

„nyilvánvalóvá vált, hogy az egyházalapítás rendkívül nagyvonalú feltételei lehetőséget adnak az alapjoggal történő visszaélésekre is, mind az egyházaknak járó állami támogatások jogosulatlan igénybe vételére, mind pedig ténylegesen nem hitéleti tevékenységet végző szervezetek egyházként történő bejegyeztetésére”.

Mindezek után jutott a kormányzat arra a következtetésre, hogy „szükséges az egyházakra vonatkozó jogi szabályozás új alapokra helyezése” (41. o.). Ehhez azonban, tehetnének hozzá, nem tűnt szükségesnek törvénymódosítás, hiszen az esetleges pénzügyi visszaéléseket már az 1990. évi IV. tv. által biztosított ügyészi fellépés alapján is ki lehetett volna szűrni. A 6/2013. (III. 1.) AB határozathoz fűzött indokolás szerint a Legfőbb Ügyészség adatai szerint az *1990. évi IV. tv.* hatálya idején

„[egyházi] szervezet megszűnésének megállapítása iránt két eredményes ügyészi keresetindítás történt, míg egy esetben ügyészi keresetre a bíróság szüntette meg a szervezetet. Közérdekű bejelentés alapján egy kiségyház alapításának körülményei során gyanú merült fel, hogy a jogi személy nyereszkedési céllal, a magasabb állami normatíva lehívhatósága érdekében jött létre, ezért magánokirat hamisítás és csalás vétségének megalapozott gyanúja miatt nyomozás indult, amelyet – mivel büncselekmény elkövetése nem volt megállapítható –, megszüntettek”.²

A jogalkotó mégis úgy tartotta helyesnek 2011-ben, hogy az ún. biznisszegyházak kiszűrése helyett – a kivételezett egyházi körtől eltekintve – egyetlen tollvonással megszüntesse több száz vallási közösség *1990. évi IV. tv.* alapján szerzett

² 6/2013. (III. 1.) AB hat., [178]. Lásd a Társaság a Szabadságjogokért jogvédő szervezet álláspontja az egyházügyi törvény módosításáról. <http://negyedikpont.tasz.hu/tasz-allaspont/>.

jogállását. Lényegében ugyanerre az összefüggésre mutatott rá az Emberi Jogok Európai Bíróságának 2014-es ítélete, amikor arra hivatkozott, hogy Magyarország kormánya az eljárás során „nem bizonyította, hogy a hatóságok által észlelt problémára nem álltak rendelkezésére kevésbé drasztikus megoldások, mint például a bírói felülvizsgálat, vagy a bizonyítottan visszaélést elkövető egyházak feloszlatása”.³ A tanulmány kapcsán felmerülő másik kérdés pedig arra irányul, hogy a többszintű szabályozási rendszer bevezetése, valamint az egyházi státusz biztosításának parlamenti kompetenciába történő utalása mellett érvként a szerző hosszasan hivatkozott a párhuzamos külföldi megoldásokra. Az esetleges egybeesésektől függetlenül is könnyű belátni, hogy hazai viszonyaink közepette a többszintű rendszerre történő áttérés és a bevett egyházi státusz törvényhozó testület általi megadásának biztosítása egy meghaladott korszak felfogását és megoldásait tükrözik. Vissza-, nem pedig előrelépés. A tanulmánykötet szerzői közül Szathmáry Béla is eléggé egyértelműen képviseli azt az álláspontot, hogy a vallási közösségek rangsorbeli különbségének felállítását „jelentős visszalépésnek” minősül (142. o.). A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. tv. egyes rendelkezéseit megsemmisítő 6/2013. (III. 1.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában pedig Balogh Elemér is hasonló következtetésre jutott, amikor a többszintű szabályozás bevezetése, valamint több mint 300, korábban törvényesen bejegyzett vallási közösség jogosultságaitól történő megfosztása után az alábbiakat emelte ki: „Történelmi alkotmányunk százados fejlődéstörténetében a most vizsgált jogforrás visszalépést jelent. A jogfejlődés lényegi eleme ugyanis mindenkoron a jogkiterjesztés volt, nem pedig az alkotmányosan megszerzett jogok elvétele.”⁴

A gyakorlati tapasztalatokat foglalja össze Molnár Pál „Kétségek és tapasztalatok – Az egyházi jogi törvény alkalmazása az egyházi jogtanácsos szemszögéből” című áttekintése. A tanulmány szerzője négy terület; a 2011. évi CCVI. tv. megalkotását érintő kérdések, a jogalkalmazás során felmerülő kétségek, az egyházi törvényhez kapcsolódó gyakorlati tapasztalatok, valamint „a szükségesnek látszó további állami szabályozási feladatok” kapcsán fogalmazza meg észrevételeit és javaslatait (61. o.). Az államtól elkülönült egyházi működés értelmezése során veti fel Molnár Pál azt a tanulmánykötet több szerzője által is tárgyalt kérdést, vajon lehetséges-e az egyház belső bírósági döntéseinek állami bíróság általi felülvizsgálata (66. o.). A tanulmány szerzője azok nézetét osztja, akik *nemleges* választ adnak erre a kérdésre. Véleménye szerint az állami bíróság általi felülvizsgálat lehetősége „súlyosan sértené” az állam és az egyház egymástól elkülönült működését, miközben az egyházi belső törvényt ebben az esetben értékeslegesen értelmezni és alkalmazni sem lehet – „az állami bíróság az adott eljárásában [...] világné-

³ *Magyar Keresztény Mennonita egyház és Mások kontra Magyarország* (70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 és 56581/12 sz. kérelmek). 96. pont, https://tasz.hu/files/tasz/imce/2015/magyar_kereszteny_mennonita_egyhaz_es_masok_kontra_magyarorszag.pdf.

⁴ 6/2013. (III. 1.) AB hat., [255].

zeti semlegességét veszítene el” –, ugyanakkor egy ilyen eljárás ellentétes is lenne a kormány és a Magyarországi Református Egyház által kötött megállapodással (66–67. o.). Mindezek fényében kapnak sajátos jelentést a tanulmányt záró *de lege ferenda* felvetések közül azok, amelyek az egyházi fenntartású oktatási intézmények állami finanszírozásának előrelátható és tartós törvényi szabályozását szorgalmazzák, illetve az egyházak közszolgálati tevékenységét végző intézményeiben foglalkoztatottak közalkalmazotti jogállásának megteremtését sürgetik (75. o.). Ezek a javaslatok ugyanis aligha kompatibilisek az állam és az egyház elkülönült működésének elvével.

Ormóshegyi Zoltán „A nomosz pneumatikus megközelítése – a teológia és a jog lehetséges találkozási pontjai az egyházjogi törvényben” című írása arra irányul, hogy a Szentírás pneumatikus (Szentlélek általi) megközelítését alkalmazza a jogtudományon belül. A tanulmány azt a nem költőinek szánt kérdést járja körül, hogy miben lehet segítségére a teológia az állami egyházjognak. A szerző véleménye szerint a teológia többek között azzal segítheti az állami egyházjogot, hogy felhívja a jogalkotók és a jogalkalmazók figyelmét arra a szentírási textusra, hogy „*mikor nincs mennyei látás, elvadul a nép*”. Azaz az állami egyházjog sem lehet meg „*mennyei látás*” nélkül (79. o.). Rá kell mutatni arra, viszi tovább Ormóshegyi a gondolatot, hogy az egyházjog nemcsak *ius humanum*, hanem *ius divinum* is (uo.). Biblikus és történelmi példázatokon és párhuzamokon keresztül jut arra a következtetésre, hogy miként az emberi jogokat sem érdemes megfosztani a keresztyén (keresztény) gyökerektől, úgy az állami egyházjogot sem lehet a *ius divinum*-ról leválasztani. „*Ezek az elvek nem működnek önmagukban, hanem csak a Jézus Krisztusban való személyes kapcsolat által.*” (81. o.). Ehhez a gondolatmenethez csupán annyit fűznénk hozzá, hogy az állam világnézeti semlegessége mellett nehezen képzelhető el a *ius divinum* érvényesítése az idealiter értéksemleges, világnézetileg el nem kötelezett állami egyházjogi szabályozás során. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az állami egyházjog azon vallási közösségek közjogi viszonyait is szabályozza, amelyek számára a pneumatikus megközelítés teológiai szempontból teljességgel elfogadhatatlan lenne.

A tanulmánykötet szerkesztőjének, egyúttal lektorának, Pribula Lászlónak „A lelkiismereti szabadság, mint személyiségi jog? – a bírói gyakorlat dilemmája” című tanulmánya a vonatkozó nemzetközi és hazai tételes jogi szabályozás, továbbá a régi és az új Polgári Törvénykönyv, valamint az esetjog elemzése alapján jutott arra a következtetésre, hogy a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jog személyiségi jogként önmagában nem értelmezhető (102. o.), hiszen ez a jogosultság olyan emberi és alkotmányos jog, amely az államot kötelezi a vallás vagy meggyőződés szabad megválasztásának, valamint gyakorlásának és kinyilvánításának biztosítására (uo.). A téma szempontjából releváns bírósági ítéletek vizsgálata pedig azt mutatja, hogy „*már a régi Ptk. hatálya alatt sem volt jellemző a lelkiismereti szabadság, mint önálló személyiségi jog sérelmére alapított jogkövetkezmények alkalmazása, az új Ptk. hatálya alatt pedig ilyen rendelkezés ellentétes lenne az új polgári anyagi jogi kódex rendszerével*”, miközben a jogalkalmazás, például a

becsülethez fűződő személyiségi jog és a lelkiismereti szabadság összekapcsolódása révén, értékelte a lelkiismereti szabadsághoz fűződő különös érzékenységet (99. o.).

Schanda Balázs „Aktuális kérdések a magyar állami egyházjog köréből” című írása három területet érint: az állami egyházjog fogalmát, a vallási közösségek jogállására irányuló közép-európai megoldásokat, valamint az egyházi jogállás aktuális hazai kérdéseit. A közép-európai vallási közösségek jogállásának megoldásait bemutató rész egyértelművé teszi, hogy bizonyos standardoktól eltekintve „az állami egyházjogot nagy mértékben az egyes államok felekezeti-történelmi viszonyai alakították”, s e hagyományok és adottságok megváltoztatására az Európai Unió sem törekedett (106. o.). Az egyházi jogállás magyarországi vonatkozásairól szóló fejezet a történelmi előzményekre is figyelemmel, Fedor Tibor írásához hasonlóan, a 2011 utáni fejleményekre helyezi a hangsúlyt. Miközben a szerző figyelme a jogalkotás alakulására koncentrál, a tételes jogi változások bemutatása mögött helyenként elhalványulnak az új szabályozás és az azt tükröző jogalkalmazás problémás vonatkozásai, amit a következő példával illusztrálhatnánk. A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. tv. melléklete 14 egyházat nevesített, amelyek külön nyilvántartásba vételi eljárás nélkül 2012. január 1-jét követően is egyháznak minősülnek. „E lista 2012. március 1-jével további 13 vallással (avagy 18 vallási közösséggel) egészült ki (a különbség abból adódik, hogy egy soron szerepel öt buddhista közösség, illetve két muszlim közösség is).” (114. o.) Ez azonban csak a mérleg egyik serpenyője. A mérleg másik serpenyőjéhez tartozik egyrészt az, hogy az új szabályozók bevezetésével – miként erre más összefüggésben hivatkoztunk – vallási közösségek sokasága veszítette el korábbi jogállását (illetve kényszerült másféle státusz felvételére), másrészt pedig az, hogy amikor a 2012. március 1-én hatályba lépő 2012. évi VII. tv. 13. cikkével (18 vallási közösséggel) kétségek kívül bővítette az országgyűlés által elismert egyházak körét, a 8/2012. (II. 29.) OGY. határozat 66. cikkével (18 vallási közösséggel) történő elismerésének indokolás nélküli elutasításáról határozott. A történetek és folyamatok azáltal válnak teljesebbé, ha nagy vonalaiban látjuk, mi is van a mérleg serpenyőiben.

Schanda professzor tanulmányából az egyházi autonómia terjedelmével összefüggésben a privilegium fori („ítélkezési kiváltság”) intézményére utaló felvetést emelnénk még ki. A hatályos törvényi rendelkezések értelmében az egyházi jogi személy belső szabályokon alapuló döntését állami szerv nem módosíthatja, vagy bírálhatja felül, miként a jogszabályban nem szabályozott belső jogviszonyból eredő jogviták elbírálására sincs az állami szervnek hatásköre. Ez a rendelkezés, fogalmazott a szerző, „egyértelműen eldönti a belső egyházi rendelkezések állami bíróság előtti megtámadásával kapcsolatos felvetés sorsát is: erre a jövőben sincs lehetőség” (115. o.). Mindezt amiatt tartjuk fontosnak megemlíteni, mert a kötet szerzői közül Ormóshegyi Zoltán kifejezetten aggályosnak minősítette a privilegium fori intézményét, amely – megítélése szerint – visszaélésekre adhat okot (83. o.). Álláspontját Szathmáry Béla korábbi véleményével támasztotta alá:

„vegyük észre: ezt követően elegendő egy lelkész és egyháza közötti jogviszony formálisan belső szabályon alapuló döntéssel elbírálni, és arra hivatkozni, hogy az illető az egyházzal nem munkaviszonyban, hanem sajátos egyházi szolgáltatási viszonyban áll, már kizártuk a bírósághoz fordulás jogát.” (83. o.)

Az egyház (jelen esetben a Magyarországi Református Egyház) belső bírósági döntéseinek állami bíróság általi felülvizsgálatát ugyanakkor Molnár Pál korábban idézett tanulmányában határozottan elutasította (66. o.).

A tanulmánykötet jó néhány írása elemzi az Alkotmánybíróság lelkiismereti és vallásszabadságra, valamint az állam és az egyház közjogi kapcsolataira vonatkozó határozatait. Stumpf István „Az állam és az egyház az alkotmánybírósági döntések tükrében” című tanulmányában átfogó jelleggel foglalja össze a releváns határozatokat. Az elemzés hangsúlyai a 2010 utáni időszakra helyeződnek, vagyis arra az időszakra, amikortól a tanulmány szerzője a taláros testület tagjaként maga is részt vett a hivatkozott határozatok megalkotásában. Ezalatt a néhány esztendő alatt az alkotmány örei bizonyos tekintetben fékező hatással voltak az állam és az egyház kapcsolatait érintő törvényi szabályozást illetően, miközben az Alaptörvény, illetve az Alaptörvény módosított rendelkezései behatárolták a lehetséges mozgásteret. Stumpf István tanulmányából az állam és az egyház kapcsolatának „fenntartott és megújult” alkotmányos elveit bemutató fejezetet emelnénk ki. E fejezeten belül veti egybe a szerző az állam és az egyház elválasztására irányuló korábbi alkotmányi rendelkezést az állam és a vallási közösségek különvált működését hangsúlyozó alaptörvényi rendelkezéssel. Miközben a taláros testület az állam és a vallási közösségek különvált működését a vallásszabadság egyik garanciájaként értelmezi (127. o.), felmerülhet a kérdés, vajon nem vezethet-e a vallási közösségek és az állam közösségi célok érdekében történő együttműködése éppen a különvált működés határvonalainak elmosódásához? Az együttműködéssel kapcsolatban a tanulmány is utalt a jogalkotó által megoldandó alkotmányjogi kérdésekre (135–136. o.). E nyitott alkotmányjogi kérdések egyike azzal függ össze, hogy miközben az együttműködés felől a törvényhozás hoz döntést, addig az Emberi Jogok Európai Bírósága korábban hivatkozott 2014-es ítélete azt az álláspontot képviselte, hogy „a politikai pártok szavazatától függő döntés nem egyeztethető össze az ezen a területen elvárt állami semlegesség elvével” (136. o.). Úgy tűnik, ennek az ellentmondásnak az áthidalását pillanatnyilag kizárólag alaptörvény-módosítással lehetne elérni. A tanulmány zárszavában Stumpf István is hivatkozik arra, hogy az országgyűlésnek, már csak a 25/2015. (VII. 7.) AB határozatban foglaltak miatt is, törvényalkotási kötelezettségei fakadtak egyes nemzetközi szerződésbe ütköző rendelkezések kiküszöbölése érdekében.

⁵ *Alaptörvény* VII. cikk (2) bek. Az állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében együttműködhetnek. Az együttműködésről a vallási közösség kérelme alapján az Országgyűlés dönt. Az együttműködésben részt vevő vallási közösségek bevett egyházaként működnek. A bevett egyházaknak a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel az állam sajátos jogosultságokat biztosít.

Ezt a korrekciót volt hivatott előmozdítani a már a tanulmánykötet lezárása után beterjesztett, a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló *2011. évi CCVI. tv.* és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló T/7409. számú törvényjavaslat, amely az általános indokolás szerint arra is törekedett, hogy lezárja azokat a nyitott kérdéseket, amelyek a hatályos szabályozás kapcsán a hazai és nemzetközi fórumokon felmerültek. A korrekció szándékával fellépő, de a vallási közösségek korábbiaknál is kuszább kategorizálását tervbe vevő törvényjavaslatot végül nem fogadta el az országgyűlés, ami annyit jelent, hogy az évekkel korábban felmerült törvényalkotási korrekció tulajdonképpen még ma is aktuális.

Szathmáry Béla „Alkotmányossági problémák az egyházi jogalkotásban – különös tekintettel a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról szóló 2011. évi CCVI. tv. és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló T/7409. számú törvényjavaslatról” című tanulmányának bevezető gondolatai az egyházi autonómia kérdéseit járják körül. Miközben a 8/1993. (II. 27.) AB határozat indokolásával egyetértésben azon a véleményen van, hogy az állam, amíg ezzel a vallásszabadságot és ezen belül az együttes vallásgyakorlat jogát nem sérti, szabad belátása szerint határozhatja meg az „egyház” alapításának feltételeit és jogállását, éles kritikát fogalmaz meg a 2010 utáni jogalkotás irányával szemben.

„Az állam [...] ezzel a jogalkotással a néhány 'egészséges' fa megóvása érdekében nem csak a fertőzött fákat vágta ki, hanem egy egész erdőt perzselt fel, megbontva ezzel a rendszerváltás óta már lassan szárba szökő vallási konszenzust, széleskörű ökumenikus együttműködést.”

A történetek nyertesei, teszi hozzá, legfeljebb a bevett egyházak lehetnek, de nem a társadalom, „következésképpen szélesebb dimenzióban a hatékonyság, s az alkalmazott módszer okán pedig a jogállamiság is erősen megkérdőjelezhető” (142. o.).

E felvezető gondolatokat követően tér át a szerző a tanulmány gerincét jelentő kérdéskör tárgyalására, vagyis arra, hogy miként hatnak a 2011. évi CCVI. tv. rendelkezései, mindenekelőtt a korábban is említett privilegium fori intézményét lényegében elismerő normák a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról. Szathmáry professzor régről ismert és e tanulmánykötetben is hivatkozott álláspontjának megfelelően amellel érvel, hogy az egyházi autonómia ily mértékű kiterjesztése – ami kizárja a világi bírósághoz fordulás lehetőségét – „jelentősen sértheti az egyházzal lelkészi szolgálati viszonyban álló jogalany érdekeit, kiszolgáltatva őt az egyházi vezetők önkényes, a belső szabályokat is megsértő rendelkezéseinek” (145. o.). Az érem másik oldalát ugyanakkor az jelenti, hogy egy esetleges jogellenes,

„akár az egyházra, akár a magánszemélyekre, akár az államra nézve károkozással járó döntést máris kivonjuk az állami hatóságok [...], az állami bíróságok felülvizsgálatának hatálya alól, s megteremtettük a döntés felülvizsgálhatatlansága okán az állami felelősségre vonás kizárásának alapjait” (145. o.).

Véleménye szerint meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy amennyiben az adott egyház a saját döntését a megfelelő eszközök hiányában nem tudná végre-

hajtani, akkor az állam bocsássa rendelkezésre a végrehajtás érdekében a saját „kényszerapparátusát” (146. o.). Az állami joghatóság biztosítása a szerző összegző véleménye szerint nemhogy kiüresítené, hanem éppen ellenkezőleg, tartalommal töltené meg az egyházi autonómiát, valamint az állam és az egyház elválasztásának elvét (147. o.). Nyilvánvalónak tűnik tehát, hogy egyetlen egyház, vallási közösség sem tekinthet el bizonyos jogviszonyok fennállása esetén a környező jogrendtől, nem helyezheti magát – talán még az egyházi autonómiára hivatkozással sem – a „világi” jogon kívüli/felüli helyzetbe.

A kötet záró írásaként az egyházak közszolgáltatásokban betöltött szerepét Valentényi-Szilágyi Bernadett empirikus kutatásokon is alapuló tanulmánya járja körül. A szerző mindenekelőtt a fogalomalkotás nehézségeire mutat rá, vagyis arra, hogy miközben a közszolgáltatások fogalmának meghatározásával több tudományág is foglalkozik, egységes definíció még nem született. Még a jogszabályok sem használják egységesen a közszolgáltatások fogalmát. Ezzel szemben a hatályos jog definiálja a közfeladat fogalmát (149. o.). A vonatkozó jogszabályok a lakosság közszolgáltatásokkal történő ellátását is közfeladatnak tekintik. A szerző ugyanakkor a közszolgáltatás fogalma alatt azon feladatok ellátásának biztosítását érti, „amelyek adott feltételek között, valamely mértékig közösségi szervezést igényelnek, és társadalmi közös szükségletek kielégítését szolgálják” (150. o.). Az egyházak közszolgáltatások ellátásában történő sokoldalú részvétele közvetlenül az 1990. évi IV. tv.-re vezethető vissza, miközben a feladatellátásra irányuló tételes rendelkezéseket az ágazati jogszabályok tartalmazzák. A tanulmány részletesen és adatokkal illusztrálva mutatja be, különösen az alap- és középszintű oktatás, a felsőoktatás, valamint a szociális feladatok ellátása tekintetében az egyházi közszolgáltatások alakulását. A 346 városra, köztük a fővárosra kiterjedő empirikus kutatás az egyházi közszolgáltatások mértékének és arányának felmérésére is irányult, különös tekintettel az egyházi fenntartónak történő intézményátadás jelenségére. Elgondolkodtató, hogy a kutatás keretében készült reprezentatív lakossági felmérés során a válaszadók túlnyomó többsége szerint egyértelműen pénzügyi okok húzódtak az egyházi intézményeknek történő átadás mögött. Valószínűleg ez nincs is másként. Ugyanakkor a válaszadók alig 4%-a vélekedett csak úgy, hogy az intézményátadással az önkormányzat a helyi igényekre reagált, s a válaszadók mindössze 12%-a gondolta azt, hogy a jobb minőségű oktatás reményében adták át egyházi fenntartónak az intézményeket (157–158. o.). Az áttekintést egy esettanulmány zárja, amely Hajdúböszörmény közszolgáltatás-szervezési gyakorlatát térképezte fel, különös tekintettel a vallási közösségek közreműködésére. A tanulmány összegzése szerint egyre növekvő méreteket ölt az egyházi szerepvállalás – elsősorban a pillanatnyilag kedvezőbb finanszírozási feltételek miatt – a közszolgáltatások ellátásában, miközben a szabályozók változása következtében csökkent, illetve visszaszorult az önkormányzatok és a civil szféra részesedése. Ehhez az összegző megállapításhoz mindössze annyit fűzhetünk hozzá, hogy amennyiben az egyházak, vallási közösségek közfeladat (át)vállalásához döntő mértékben állami költségvetésből származó pénzeszközöket rendelnek, könnyen illuzórikussá válhat az állam és az egyház elválasztott/különvált működése.

A tanulmányok szerzői között egyaránt találunk elméleti és gyakorlati szakembereket, akik a kötet főcímeiként is szolgáló sorozatcímet szerencsére kiterjesztően értelmezve nemcsak a jogalkalmazás, hanem a jogalkotás és a jogértelmezés legkülönbözőbb szempontjainak bemutatására, elemzésére és értékelésére is vállalkoztak. Ez a kötet egyik erénye. A kötet másik erénye pedig a tanulmányokban megfogalmazott kérdésekben rejlik, hiszen további diskurzusokra, vitákra és közös gondolkodásra serkentenek.

*Schweitzer Gábor**

BÓDIG MÁTYÁS – ZŐDI ZSOLT (SZERK.): A JOGTUDOMÁNY HELYE, SZEREPE ÉS HASZNA (BUDAPEST: MTA TK JTI – OPTEN 2016) 267.

„A jogtudományi alapozó munka elmaradása hátrányosan érinti a jogalkotást.” (11. o.)

„A jogtudomány módszertani kérdései iránt fokozódó érdeklődés nyilvánul meg Magyarországon.” (9. o.) Ezzel a tételmonddal kezdődik a Bódig–Zódi szerkesztőpáros kötete, s mi sem bizonyítja jobban az állítás helyességét, mint az, hogy sorra jelennek meg magyar nyelven a társadalomtudományi kutatómódszertani kérdésekkel foglalkozó kiadványok, még ha a kifejezetten jogtudományi kutatómódszerrel foglalkozó munkák meglehetősen alul reprezentáltak is a könyvpiacra. Bár a szerkesztők jelzik, hogy többek között Jakab András és Menyhárd Attila *A jog tudománya*¹ (2015) című kötete is ösztönzőleg hatott munkájukra, látnunk kell, hogy az eddig a jogtudomány területén belül megtúrt mostohagyereknek tekintett jogtudományi kutatómódszertan, ha nem is vetkőzte még le „rút kiskacsa” mivoltát, már kibontakozóban van.

Míg a szociológia területén a kutatómódszertan fontossága már a tudományág önállósodása óta evidencia, addig a jogtudomány területén a szakmai közvélemény még mindig megosztott abban a kérdésben, hogy tudományos munkák, szakdolgozatok integráns részét képezze-e egy rövid összefoglaló arról, hogy milyen módszereket és miért alkalmazott a kutató, illetve milyen indokkal vetett el egyes metódusokat vagy paradigmákat. Legutóbbi írásomban Rezsőházy Rudolf: *Bevezetés a társadalomtudományok módszertanába* című munkájának érdemeit méltattam,² kiemelve, hogy olyan hiánypótló munkáról van szó, amely helyet kér magának Earl Babbie *A társadalomtudományi kutatás módszertana*³ című munkája és Umberto

* Dr. habil., tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4; egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar, 1118 Budapest, Ménesi út 5.
E-mail: schweitzer.gabor@tk.mta.hu.

¹ JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya* (Budapest: HVG-ORAC 2015).

² SPINDLER Zsolt: „Rezsőházy Rudolf: Bevezetés a társadalomtudományi kutatás módszertanába (Budapest: Typotext 2016) 116.” *Állam- és Jogtudomány* 2017/1. 137–141.

³ EARL BABBIE: *A társadalomtudományi kutatás módszertana* (Budapest: Balassi 1995).

Eco *Hogyan írjunk szakdolgozatot?*⁴ című olvasmányos kézikönyve mellett. A fent említett munkák mindegyike alkalmas arra, hogy jogtudományi kutatások során segítségünkre legyen, *A jogtudomány helye, szerepe és haszna* című munka azonban deklaráltan tudományódszertani és tudományelméleti írásokat tartalmaz, olyan tudományelméleti írásokat, amelyek egyszerre mind a jogtudomány módszertanának helyét is igyekeznek meghatározni a sokszor kevésbé támogató környezetben. Számos konferenciakötet hiányossága, hogy megmarad az előadások puszta közlésénél, nem igyekszik azokat egységes gondolati síkra felfűzni, egységes keretben kezelni. A Bódig–Zódi szerkesztőpáros könyve sem mentes minden tekintetben ettől a problémától: a vitapozíciók bemutatása egyben azt is jelenti, hogy azok a formai és tematikai kereteket is „kinővik”, továbbgondolásra, további gondolkodásra készítetik az olvasót.

Pozíció. A jogtudomány pozíciójának meghatározása, interdiszciplináris kapcsolatrendszerének feltérképezése eleve viták tárgyát képezi. Bár határozottan elválik a természettudományoktól, társadalmi és humántudományos (bölcészettudományi) karaktere és dogmatikus jellege egyszerre érzékelhető. A kötet szerzői közül Pokol Béla a társadalomtudományi jelleget, Szabó Miklós és Bódig Mátyás a dogmatikai jellemzőket hangsúlyozza. A második fejezet tanulmányai – amelyek Sólyom Péter, Balázs István, Elek Balázs munkái – is érintik a jogdogmatikai rendszeralkotás problematikáját, míg Tóth J. Zoltán és Zódi Zsolt írásai a jogtudomány joggyakorlatra gyakorolt hatását elemzik, Schweitzer Gábor és Bató Szilvia pedig jogtörténeti reflexiókat oszt meg az olvasóval.

Tárgy. A tárgy meghatározásánál ugyanez a kettősség (a szerzőket illetően: hármasság) érzékelhető: a dogmatikai megközelítés a jogi elvekre koncentrál, az úgynevezett „tisztá jogra”, amely zárt logikai rendszerként funkcionál, és kétségtelenül növeli a stabilitást és jobbiztonságot, még ha ez a flexibilitás, az élet változó viszonyaihoz történő alkalmazkodás rovására történhet is. A társadalomtudományi megközelítés a jogot természetszerűen társadalmi összefüggéseiben vizsgálja. Természetesen egyértelmű, fekete-fehér viszonyrendszer itt sem létezik, s a könyv szerzői általában véve egyetértenek abban, hogy a dogmatikai rendszeralkotás éppúgy feladata a jogtudománynak, mint az élet valós jelenségeire történő adekvát reflexió.

A következő probléma, amely markánsan megjelenik a kötetben, a leíró jog és a követelménytámasztó jog között fennálló feszültség elemzése és értékelése, valamint a jogtudomány és a joggyakorlat kapcsolata, egymásra gyakorolt hatása, az a körfolyamat, amelynek során a jogtudomány megállapításai beépülnek a joggyakorlatba, majd a joggyakorlatban megjelenő problémák olyan kérdéseket generálnak, amelyek tudományos igényű válaszokat követelnek. Az interdiszciplináris megközelítés, amely jogelméleti, jogtörténeti szempontokat is figyelembe vesz mindenképpen komplex, összetett képet tud adni erről a területről, de a jogantropológiai megközelítések hiánya még ma is érzékelhető. A recenzió szerzőjének határozott véleménye, hogy ugyanúgy, ahogyan a kutatómódszertan általában véve,

⁴ Umberto Eco: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* (Budapest: Kairosz 1996).

illetve specifikusan a jogtudományi kutatómódszertan is „mostohagyerek”, úgy a meglehetősen erős jogelmélet, jogdogmatika, jogfilozófia, jogtörténet, jogszociológia mellett hazánkban a jogantropológia is hasonló helyzetben van, s ez sajnos az egyébként minden téren igényesen szerkesztett kötetben is tapasztalható. Én magam – és hangsúlyozom, ez csak szubjektív érzés – nagyon szívesen olvastam volna egy-kettő jogantropológiai megközelítésből írott tanulmányt a jogtudományról. Bár a jogtörténet, jogszociológia és a jogantropológia olyan tudományterületek, amelyek között viszonylag sok átfedés tapasztalható, a jogszociológiai és jogtörténeti írások mellett a kifejezetten jogantropológiai írások száma érzésem szerint kevés a magyar jogi irodalomban.⁵

Viszony. A jogtudomány és a joggyakorlat viszonya kapcsán tovább szélesedik a fent vázolt összefüggésrendszer, hiszen a jogalkotás politikai folyamata nagyban befolyásolja a jogtudományi műhelyek munkáját. A szerkesztők felteszik a kérdést: szükséges-e egyáltalán, hogy a jogtudomány fokozza befolyását a jogalkotásra? A válasz egyértelműen igen, hiszen ennek elmaradása azzal jár, hogy a jogszabály nem lesz hosszú életű, módosításokra szorul, ami a jogbiztonság szempontjából kontraproduktív, az adott – nem kellően előkészített – jogszabály ugyanis nem válik a teljes joganyag (legyen szó akár nemzeti szintű, akár valamilyen szövetségi vagy szupranacionális rendszeren belül elkészült jogszabályról) koherens részévé, illetve már maga a jogszabályalkotás előkészülete is feltételezi az összefüggések ismeretét, a tudományos megalapozottságot.

A kötet tematikája négy nagy területet ölel fel. Az első, elméleti kérdésekkel foglalkozó fejezet négy tanulmányt tartalmaz. A második fejezet a jogágak és a jogtudomány kapcsolatát vizsgálja, hogyan viszonyulnak a részek az egészhez. A harmadik fejezet tudománytörténeti és jogtörténeti reflexiókat tartalmaz, a negyedik fejezet pedig azzal a korábban is említett viszonyrendszerrel foglalkozik, amely a jogtudomány és a joggyakorlat között áll fenn.

Az elméleti alapok taglalása során Szabó Miklós széles történelmi távlatokban igyekszik bizonyítani a jog dogmatikai természetét; egészen az ókori görögöktől Gaiuson, majd Christopher St. Germainen, John Austinon át Ronald Dworkinig hoz példákat (37–46. o.), s arra a következtetésre jut, hogy a jog „magával és magában hordja önreflexióját” a jogelmélet, jogtudomány, jogdogmatika és a joggyakorlat formájában (49. o.). Pokol Béla is évszázadokon átívelő, komplex képet kíván adni a jogtudomány társadalomtudományá válásának folyamatáról, Jhering, majd Eugen Erlich és Max Weber elméleteit véve górcső alá (60–71. o.), s konstruktív, gyakorlati *pro domo* javaslattal is él a jog oktatásával kapcsolatban, amikor úgy fogalmaz, hogy a jogtudományi ágak komplexebbé válásával felvetődik annak kérdése, vajon mi tartozzon bele a jogászai alapképzésbe? Véleménye szerint a bonyolult és sok szálon futó elemzések nehezen illeszthetők bele a jogi alapképzés keretei közé, azoknak sokkal inkább lenne helyük a mesterképzés, vagy a doktori képzés folyamatában (73. o.). Varga Csaba markáns véleményt fogalmaz meg, amikor a

⁵ Kivételként lásd H. SZILÁGYI István: *A jogi antropológia főbb irányai* (Budapest: Osiris 2000) és H. SZILÁGYI István (szerk.): *Jog és antropológia* (Budapest: Szent István Társulat 2005).

jogtudományt egészen szűken értelmezve azt írja, hogy „a nemzeti vagy nemzetközi jogrend mint olyan, beleértve a törvényhozást/jogalkotást, jogi döntést/joggyakorlatot, ügyek joggá, vagy jogi ügyé transzformálását [...] nem tárgya a jogtudománynak” (84. o.). Bódig Máttyás a jogtudomány helyét igyekszik meghatározni brit jogtudományi módszertani vitákra támaszkodva, három koncepciót is bemutatva írásában. Bódig számomra legfontosabb megállapítása az, hogy jogtudomány végső soron a „társadalmi gyakorlatokban való kompetens részvétel egyik aspektusára összpontosítja erőfeszítését” (109. o.), ebből a szempontból tehát a jogdogmatika művelése is gyakorlati haszonra törekszik.

A második fejezet kezdő írása Sólyom Péteré, aki kifejezetten a közjogtudományra koncentrál, és felhívja a figyelmet a politikai erkölcs nélkülözhetetlen szerepére (131. o.). Balázs István a közigazgatási jogtudomány szemszögéből közelíti meg az átfogó, a jogtudomány helyével és szerepével foglalkozó témát, és jelzi, hogy a közigazgatási jogtudomány jelenleg érzékelhető marginalizálódása ahhoz vezetett, hogy egyes új intézmények „kellő alapok kidolgozása és a nemzetközi minták elemzése nélkül kerültek megalkotásra” (151. o.). Elek Balázs komplex problémát választott, amikor a jogirodalom, a jogtudomány, és a büntető ítélkezés összefüggéseit igyekszik megvilágítani és kissé eltávolodva, stratégiai szempontokat figyelembe véve felhívja a figyelmet arra, hogy a „jogtudomány sosem lehet öncélú, annak végső célja minden esetben a társadalmi viszonyok szabályozásához, megértéséhez kapcsolódik” (177. o.).

A tudománytörténettel és jogtörténettel foglalkozó fejezet Schweitzer Gábornak Molnár Kálmán alkotmányjogász „lelki alkatával” foglalkozó tanulmányával kezdődik, és az írástudók felelősségének kérdését feszegeti. Bató Szilvia érdekes témát vet fel, amikor a bűnösség megítélésének kérdését taglalja egy olyan korban, amikor még nem létezett kodifikált büntetőjog. A roppant alapos kutatói háttéranyaggal készült tanulmány a saját formai kereteit feszegeti, ez a téma akár egy önálló kötetet is megérdemelne, olvasmányos, kifejezetten izgalmas írás, ami valljuk be, nem mindig mondható el tudományos munkákról.

A negyedik, jogtudománnyal és joggyakorlattal foglalkozó fejezetben Tóth J. Zoltán a magyar felsőbbbíróságok gyakorlatát elemzi dogmatikai és jogirodalmi szempontok szerint. A különböző értelmezési rendszereket pontosan, alaposan vezeti végig, alkategóriákat is figyelembe véve. Zódi Zsolt tanulmánya pedig tovább szövi a jogirodalmi és bírósági ítéletekhez kapcsolódó témát, statisztikai módszereket is alkalmazva mutat rá összefüggésekre. A számszaki elemzés vészcsengőt szolgált meg az olvasóban, hiszen kimutatásra kerül, hogy a magyar bírósági ítéletekben a jogirodalmi hivatkozások száma elenyésző, míg a „népi dogmatikaként” aposztrofált, sem jogszabályi, sem kifejezetten jogirodalmi forrással nem rendelkező, mégis jogi érvenként jelentkező hivatkozások száma jelentős (256. o.).

Amennyiben egy könyvismertető megtűr némi személyeskedést, számomra a legérdekesebb tanulmány Pokol Béla, Bató Szilvia és Zódi Zsolt munkája volt. A teljes kötet érdeme az alapos elméleti megalapozottság, azonban meg kell jegyeznünk, hogy a kutatás módszertanát nem gyakorlati, hanem elméleti szemszögéből vizsgálja. Olvasótábora nagy valószínűséggel egészen szűk szakmai körre korlátozódik,

nyelvezete és tematikája alapján is már végzett jogászoknak, kutatóknak, egyetemi oktatóknak, doktori képzésben résztvevőknek szól inkább, mint joghallgatóknak, vagy a jogot a legszűkebben, gyakorlati szempontok alapján használó közönségnek.

*Spindler Zsolt**

SOMSSICH RÉKA: EGYSÉGES JOG – EGYSÉGES ÉRTELMEZÉS?
AZ UNIÓS JOG ÉRTELMEZÉSE A TAGÁLLAMI BÍRÓSÁGOK SZINTJÉN
(BUDAPEST: ELTE EÖTVÖS KIADÓ 2016) 286.

Az egységesített jog funkcióját kizárólag annak egységes értelmezése esetén töltheti be. E tétel igaz a jogegységesítés valamennyi eredményét illetően: akár annak nemzetközi egyezményekben, mintatörvényekben megtestesülő produktumáról van szó, akár olyan *sui generis* jogrendszerrel, mint az Európai Unió joga. A téma olyan kimeríthetetlen forrásnak mutatkozik, amellyel számos munka foglalkozott már, s amely látszólag továbbra sem hagyja nyugodni a jogtudomány művelőit. E tárgykörben született Somssich Réka monográfiája is, mely azonban merőben új perspektívából szemléli a jogértelmezés összetett kérdéskörét.

A kötet az ELTE Jogi Kari Tudomány sorozat 37. kiadványaként látta meg a napvilágot, *Egységes jog – egységes értelmezés? Az uniós jog értelmezése a tagállami bíróságok szintjén* címmel. A cím informatív, jól illusztrálja a mű tartalmát, hiszen az az uniós jog értelmezésének sajátosságait, nehézségeit tárgyalja csaknem 300 oldalon. Az alcím ugyanakkor nem a legszerencsésebb abból a szempontból, hogy az olvasó, először kezébe véve a kötetet, a tagállami esetjog kizárólagos vizsgálatára számíthat. Ez a vizsgálat rendkívüli precizitással meg is történik, azonban emellett a szerző jelentős hangsúlyt fektet – teljesen indokolt módon – az Európai Unió Bírósága gyakorlatának ismertetésére, melynek megjelenítése esetén a cím jobban tükrözhetne volna az írás tartalmát.

Hogyan is épül fel ez az átfogó és szabatosan kimunkált kötet, amelyről a recenzius csak elismeréssel nyilatkozhat? A Bevezetést és a Befejező gondolatokat leszámítva a könyv három nagy részből áll. Az első egységben az uniós jog értelmezésének általános sajátosságairól olvashatunk, a második rész a munka tulajdonképpeni „magja”, mely a tagállami bíróságok kapcsolódó joggyakorlatát mutatja be, végül a harmadik rész a téma egy speciális vonatkozásával, a nemzeti jogalkalmazó által kialakított jogértelmezés felülírásával foglalkozik.

Az autonóm európai jog a nemzeti bíróságok gyakorlata folytán válik „élővé”. Rájuk hárul a szerep, hogy a közös jog rendelkezéseit érvényre juttassák, alkalmazzák az eléjük kerülő jogvitákban. Kardinális kérdés, hogy ez a decentralizált jogalkalmazás hogyan működik a gyakorlatban, hiszen „a jogszabályoknak valójában

* Doktorandusz, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 9026 Győr, Áldozat u. 12.

E-mail: zsoltszspindler@yahoo.com.

csak akkor van gyakorlati haszna, ha megfelelően alkalmazzák azokat”.¹ A bírák azért, mert az uniós jog úgy mond „idegen test” a belső jogrendben – mely része annak, mégis, alkalmazása eltérő szemléletet igényel – nehéz helyzetben vannak előbbi igyekezetükben. Az egyre bővülő uniós joganyag értelmezése és alkalmazása „egyfajta kétrendszerű párhuzamos gondolkodásra kényszeríti a nemzeti bírót, adott esetben egészen technikainak tűnő és nem csak tisztán jogi fogalmak esetében is” (7. o.). Összességében sikeresek-e az „egyre nagyobb számú, ugyanakkor eltérő jogrendszerhez tartozó és más nyelvet használó jogalkalmazói fórum[ok]” (7–8. o.) e mechanizmus alkalmazásában? Teljesülnek-e a jogalkotó célkitűzései, megfelelően, egységesen érvényesítik-e a nemzeti bíróságok az uniós jog speciális elbírálást igénylő normatömegének rendelkezéseit? E kérdést hivatott megválaszolni a kötet, a vonatkozó szakirodalom és esetjog széles körű feldolgozásával.

A mű „főszereplői” a bíróságok – a nemzeti bíróságok, illetve a Bíróság. Az egységes érvényesülést ugyanis e szervek együttműködése biztosítja: az uniós fórum végzi a normák kötelező erejű értelmezését, a nemzeti bíróságok pedig (részben ennek alapján, részben önálló értelmezés útján) alkalmazzák azokat. A Bíróság ítéleteinek hatása tehát egyértelmű, a nemzeti bíróságok döntéseivel azonban nem ez a helyzet. Somssich a tagállami bírói döntések hatásának két irányát különbözteti meg, mégpedig a Bíróság irányába zajló vertikális, és a többi tagállami (hazai, illetve külföldi) bíróság irányában fennálló horizontális hatásokat. Véleményem szerint utóbbi elemzése alkotja a kötet igazi különlegességét, hiszen a hazai szakirodalom csak rendkívül érintőlegesen foglalkozik ezzel a vonatkozással.

A könyv első, 160 oldalas kitévő fejezete gyakorlatilag „előkészíti a terepet” a fő mondanivalót tartalmazó második és harmadik résznek. A fejezet maga hat alfejezetre oszlik, melyeket egy hosszabb bevezető rész előz meg. A kötet előnye, hogy minden nagyobb tartalmi egység tartalmaz bevezető és összegző részt, amely által a fejezetek külön olvasva is a teljesség érzetét keltik, mégis illeszkednek és kiegészítik egymást.

Ha az első fejezetet vizsgáljuk, annak bevezető része lehatárolja a kutatás tárgyát, amennyiben leszögezi, hogy nem kíván foglalkozni a jogalkotási aktusok érvényességével, illetve az értelmezés kérdésköréhez lazábban kapcsolódó (például az értelmezés elmaradása annak okán, hogy a tagállami bíró fel sem ismeri az uniós jogi rendelkezés alkalmazásának kötelezettségét) problémakörökkel. Az első lehatárolási szempont abból a tényből adódik, hogy a munka a tagállami bíróságok jogalkalmazását vizsgálja, amelybe azonban „beékelődik” a Bíróság értelmező tevékenysége, mégpedig az EUMSZ. 267. cikke szerinti előzetes döntéshozatali eljárás által. Ha a kötet a rendelkezés b) pontjában szereplő kérdéskört (az uniós intézmények, szervek vagy hivatalok jogi aktusai) is vizsgálat tárgyává tenné, az feltehetően a „főcsapásként” kijelölt tagállami jogértelmezéstől igen messze vezetne. A szerző – helyesen – ehelyett olyan, az olvasó számára nem feltétlenül evidens vonatkozásokkal foglalkozik, mint az értelmezésre irányuló előzetes döntés-

¹ SZABÓ Sarolta: *A Bécsi Vételi Egyezmény, mint nemzetközi lingua franca. Az egységes értelmezés és alkalmazás újabb irányai és eredményei* (Budapest: Pázmány Press 2016) 52.

hozatali eljárás igénybevételének feltételei, vagy „igénybe nem vételének” okai és következményei. Már a munka e korai szakaszában megmutatkozik – s később látjuk, hogy ez az egész munka sajátja – a logikus és arányos, csapongásoktól mentes, lényegre törő felépítés.

A kötet ahelyett, hogy „fejest ugrana” a tagállami bíróságok gyakorlatának tematikus elemzésébe, először tisztázza az uniós jog értelmezésének feladatával szembevetülő tagállami bíró lehetőségeit. Eszerint, ha fennállnak ennek a feltételei, az értelmezést maga végzi el, egyéb esetben a Bírósághoz fordul. Felmerül ebben a körben a tagállami bírák mérlegelési szabadságának kérdése, mely, mint az az EUMSZ. 267. cikkéből olvasható, a végső fórumként eljáró bíróságok számára jóval szűkebb. Az első fejezetből megtudjuk, mikor kötelesek a bíróságok előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményezni, illetve hogyan tudnak e kötelezettség alól mentesülni (CILFIT-kritériumok).² E kérdés különösen fontos és releváns annak fényében, hogy az egységes értelmezés biztosításáért felelős Bíróság elé kerül-e a kérdés, így megadva a lehetőséget annak, hogy minden tagállam bíróságai számára kötelező precedens szülessen. Látszólag ez a megoldás megfelelő, azonban tekintettel kell lennünk olyan „ellenható” faktorok létezésére is, mint az eljárás időtartamának, vagy a Bíróság munkaterhének alakulása. Somssich csokorba gyűjti azokat a „kitörési pontokat”, melyek az önálló tagállami joggyakorlatnak teret adnak: 1) a bíróban nem merül fel kétség az alkalmazandó jog értelmét illetően, 2) felmerül értelmezési kérdés, de annak eldöntése nem szükséges az ügy elbírálásához, 3) felmerül értelmezési kérdés, melyet az alsóbb fokú bíróság maga old meg, 4) az értelmezési kérdést a legfelsőbb fórum a Bíróság gyakorlata alapján egyértelműen el tudja dönteni (*acte clair* doktrína), illetve az eljárás megindítását az ügy szempontjából szükségtelennek ítéli, 5) az újonnan csatlakozó országok bíróságai úgy ítélik, a Bíróság az időtényező folytán nem rendelkezik az ügyben hatáskörrel (16–17. o.).

Már a munka legelején felmerül az értelmezés és alkalmazás elválasztásának problematikája, mely tekintetben a hatáskörmegosztás dilemmája rajzolódik ki – ti. előbbi a Bíróság, utóbbi a tagállami bíróságok feladata. Könnyen beláthatjuk, hogy ebben a körben akadhatnak átfedések és a határok nem minden esetben állapíthatók meg egyértelműen. A szerző különböző jogirodalmi nézetek megjelenítésével végzi a Bíróság válaszainak, illetve a tagállamok értelmező ítéleteinek csoportosítását, melyet követően saját szempontrendszerrel kínál. Ennek alapján különféle „tipushelyzeteket” ismertet a Bíróság elé kerülő kérdések sorsát illetően (például tagállami bíró által rendelkezésre bocsátott információk elégtelensége, jogpolitikai okok megjelenése), s esetleírásokkal tarkítottan mutatja be e helyzetek megoldási gyakorlatának alakulását.

² „Ha közösségi jogi kérdés merül fel olyan nemzeti bíróság előtt, amelynek határozatai ellen a nemzeti jog értelmében nincs jogorvoslati lehetőség, e bíróság köteles eleget tenni azon kötelezettségének, hogy a kérdést a Bíróság elé terjessze, kivéve, ha azt állapította meg, hogy a felmerült kérdés nem releváns, vagy a szóban forgó közösségi jogi rendelkezést a Bíróság már értelmezte, vagy a közösségi jog helyes alkalmazása olyannyira nyilvánvaló, hogy az minden ésszerű kétséget kizár; az ilyen esetek fennállását a közösségi jog sajátos jellemzőinek, az értelmezésével kapcsolatos különleges nehézségeknek és a Közösségen belüli eltérő ítélkezési gyakorlat veszélyének függvényében kell megítélni.” BLUTMAN László: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban* (Budapest: HVG-ORAC 2014) 281.

Érdekes szelet ebben a körben az általános uniós alapelvek érvényesítésének boncolgatása. Az elemzés tárgya, hogy mely esetekben vonja ezt saját hatáskörébe a Bíróság, és mely esetekben hagyja meg a tagállami fórumoknak. Némi „aránytalanságot” okoz, hogy a szerző az arányosság kérdésével hosszasan és részletesen foglalkozik, az „egyéb uniós alapelvek” tekintetében elmarad az előbbihez hasonló, tendenciákat ismertető elemzés, s csupán példaként kerül említésre néhány további alapelv és az azokkal kapcsolatos kiszámíthatatlan uniós bírósági gyakorlat ténye. Többször kiemelésre került, hogy a szerző megállapításait mindig a releváns eset-jog rendkívül széles körű ismertetésével támasztja alá. Az Európai Bíróság meghatározó ítéletein túl bepillantathatunk többek között az angol, német, holland, litván, lengyel, cseh, szlovák, magyar, görög, dán tagállami gyakorlatba, mely értékét a kötetnek nem lehet eléggé kihangsúlyozni. Szemezgethetünk tehát az angolszász és kontinentális gyakorlatból is, melynek során érzékelhetjük a szerző különös érdeklődését az angol esetjog logikája, úgyszintén az egyes problematikus „csomópontok”, mint a tisztességtelen szerződési feltételek, az iparjogvédelmi szabályozás, vagy a vámtarifa-besorolásokkal kapcsolatos ügycsoportok iránt.

Az egyébként integráns kötet néhány részénél³ az olvasónak egyfajta „könyvben” érzése támad – ezek a részek kissé megtörik a szerző által alkalmazott módszer mintázatát, jellemzően egy-egy hosszabb esetelemzéssel, a fejezet témája szerinti legjelentősebb ügyek részletes ismertetésével. E „kitérőket” azonban a szerző mindig megindokolja, s az összhatás szempontjából semmit sem ront a munka értékén, sőt, a tényállások színessége üdítően hat egy-egy hosszabb szakmai elemzés után.

A bíró nemzeti jogrendszere által meghatározott fogalmi kötöttségeivel és a Bíróság tisztázó szerepével foglalkozó második, a CILFIT-kivételeket elemző harmadik, valamint a Dzodzi-elv szerepét taglaló negyedik alfejezet arra szolgál, hogy a tagállami bíróságok utalási kötelezettségének alakulását, gyakorlati tendenciáit bemutassa. Jelentős a Bíróság egyes meghatározott kérdéskörökkel kapcsolatos hozzáállásának feltérképezése – az egyik legfontosabb tényező ugyanis a tagállami fórum kérdésfeltevési hajlandóságának vizsgálata során, hogy a Bíróság milyen gyakorlatot alakított ki a kérdéskört illetően, ösztönzi-e válaszaival a tagállami bíróságokat, vagy inkább visszautasító magatartást tanúsít. Előbbiek mellett külön alfejezet foglalkozik a tagállami fórumok és a Bíróság együttműködését nehezítő olyan „láthatatlan” tényezőkkel, mint az előzetes döntéshozatali eljárással együtt járó idővesztés, a Bíróság korábbi gyakorlatának feltérképezéséhez szükséges nyelvtudás hiánya, vagy a mögöttes jogpolitikai megfontolások befolyásoló ereje. Kiemelendő ebből a körből az egyes országok utalási kötelezettségének belső jogi mechanizmusait bemutató rész, amely mintegy tizenegy tagállam megoldásait veti össze (126–138. o.).

Igazán érdekes az uniós jogi precedensek helyzete. Létezik ilyen? A szerző Herman von Hartent idézi, aki a tagállami bíróságok értelmezési tevékenység-

³ Pl. *Abbey National Plc- és Kásler-ügyek* összehasonlító elemzése (51–67. o.); *Apple vs. Samsung* ügy, (80–88. o.); *Saint Prix-ügy* (202–209. o.).

ge folytán kialakult joggyakorlatot nevezi így. Az ilyen precedensjog sorsa különbözőképpen alakulhat: a későbbi uniós joggyakorlat igazolja, avagy megdönti azt; hatásai pedig különböző intenzitással jelentkezhetnek, az alsóbb bíróságok igazodásától az Európai Bíróság joggyakorlatának befolyásolásáig. A témakörrel a kötet második nagy egysége foglalkozik. A szakirodalom által bővebben tárgyalt, inkább a Bíróság jogegységesítő szerepét kihangsúlyozó részt követően tehát megismerhetjük a tagállami bíróságok ítéleteinek hatásait, mely „az egységes értelmezésnek ugyan egy megkérdőjelezhető, de kiegészítő eszköze lehet” (164. o.).

Vannak kérdéskörök, melyek nemzetek közötti együttműködést indukálnak. Ilyenek általában a technika gyors fejlődéséből fakadó, illetve olyan globális problémák, mint az egészségügyi igényekkel kapcsolatos kártérítési keresetek, a környezetjog területén, vagy a menekültek helyzete által felvetett kérdések. Ezekben az ügyekben a bíróságok külföldi ítéletek tanulmányozásával kapcsolatos növekvő hajlandósága figyelhető meg. Azonban ilyen hatást válthat ki többek között, folytatja a szerző, ha a nemzeti jog nem szabályoz megfelelően, vagy hézagoktól mentesen, az alkalmazandó szabály idegen jogrendszerből került átültetésre, esetleg az értelmezett rendelkezés gyakorlatának sikerességét akarja alátámasztani. Tökéletes példa a nemzeti bíróságok együttműködésére a nemzetközi egyezmények nemzeti bíróságok általi alkalmazása, legfőképp, ha a szóban forgó egyezmény nem rendelkezik autentikus értelmezésre felhatalmazott bírói fórummal.⁴ Más nemzetek szervei által hozott döntések figyelembevétele tehát számos esetkörben indokolt, sőt, bizonyos esetekben kötelezettség,⁵ ennek kivitelezése azonban a gyakorlatban korlátokba ütközhet. Az uniós jogi sajátosságokat kiemelő, a nemzeti ítéletek átjárhatóságát statisztikai adatokkal és jogesetekkel alátámasztva bemutató fejezet végén a szerző arra a következtetésre jut, hogy „a felsőbírósági joggyakorlatnak ez a fajta horizontális egységesülése jelenleg nem realitás” (185. o.). A kötet egyetlen, technikaibbnak mondható része a második fejezet harmadik alegysége, mely a tagállami bíróságok megismerhetőségét szolgáló adatbázisokat ismerteti. Azon túl, hogy kevésbé dinamikus, mint a kötet többi része, rendkívül hasznos információkat tartalmaz a gyakorló jogászok, illetve az elméleti szakemberek számára is.

A munka utolsó, harmadik nagy egysége a kialakított uniós jogi nemzeti precedensek felülírásának témakörét tárgyalja. Már világos, mit értünk a fogalom alatt, kik, milyen céllal és hogyan alakítják ki azokat, azt azonban szükséges számításba venni, hogy ezek a gyakorlatok nem minden esetben bizonyulnak helyesnek. E ponton ismét a Bírósághoz jutunk – a helytelen uniós jogi nemzeti gyakorlat megdöntése ugyanis annak eljárása által lehetséges. Hogyan érünk el arra a pontra, hogy a Bíróság vizsgálat alá von egyes tagállami gyakorlatokat? Az eljárást kezdeményezhetik az adott állam a precedens kialakítótól eltérő (alsóbb fokú) bíróságai, vagy más tagállam bíróságai is. Megdőlhettek a precedensek úgy is, hogy maga a bíróság vizsgálja felül saját gyakorlatát, vagy az Európai Bizottság indít a kérdéskörben kötelezettségszegési eljárást.

⁴ Pl. *Bécsi Vételi Egyezmény* (164–170. o.).

⁵ Lásd a CILFIT-kritériumokat.

Azt az esetszoportot, amikor a tagallami felsobirosag jatszik szerepet a kialakított gyakorlat felulirasaban, a szerzo szinten több csoportra osztja. Legjelentosebb az az esetkor, amikor a felsobirosag maga írja felul gyakorlatat, speciális helyzetként azonban előállhat, hogy az adott állam másik felsobirosaganak gyakorlata, esetleg az értelmezés kötelező irányát kijelölő kötelező leirat miatt kezdeményez az adott bíróság előzetes döntéshozatali eljarást. Az egyes csoportok kibontása azonos séma szerint történik: a jelenség okainak feltárása, majd egy-egy szemléltető példa ismertetése. Hasonló módon megismerhetjük az alsobirosagok revíziós kísérleteit a felsobirosag által kialakított gyakorlatot illetően. A kötet különös erénye, hogy nem „elfogult” a magyar bírósági gyakorlattal: ugyanolyan arányban találunk különböző tagállamok esetjogából hozott példákat, mint hazaiakat.⁶ A más tagállam fórumainak a nemzeti precedensek megdöntésére irányuló törekvéseit bemutató alfejezet például a szlovén Legfelsőbb Bíróság kérdésével indult *Vnuk*-ügyet ismerteti, mely „komplexitásában szemlélteti, hogyan alakult ki eltérő tagállami joggyakorlat részben az érintett irányelv által használt fogalom uniós szintű definiálatlansága, részben az irányelv nyelvi változatainak eltérősege okán, és hogyan oldotta azt fel egy előzetes döntéshozatali eljárásban született ítélet” (233. o.).

Az előzetes döntéshozatali eljárás megindításának elmaradása miatt a tagállammal szemben indítható kötelezettségzegési eljárás lehetősége az EUMSZ 258. cikkén alapul. Első hallásra ez a lehetőség szokatlannak tűnhet, mivel a kötelezettségzegési eljárás tipikus tárgya a jogalkotó szervek mulasztása, tehát a kötet ezen alfejezete egy különleges nézőpontot tárgyal. Mivel a felsobirosagoknak, mint azt láttuk, bizonyos esetekben kötelező a Bírósághoz folyamodniuk jogértelmezéssel kapcsolatban, logikus, hogy e kötelezettség elmulasztása is előidézheti az eljárás megindítását. De mi a helyzet az alsóbb bíróságok döntéseivel? Milyen joggyakorlat adhat alapot az utalási kötelezettség megsértésére? A választ az elméleti megoldás és a gyakorlatban fellelhető tendenciák összevetésével kapjuk meg. A kérdéskör lezárása végül a tagállami gyakorlat megdőlése közvetlen és közvetett következményeinek ismertetésével történik.

A szerző a munka célját a bevezetésben az önálló tagállami jogértelmezés és az uniós jog egységes érvényesülésének összefüggései vizsgálatában jelölte meg (10. o.). Feltárta az alapfogalmakat, elemezte a tagállami fórumok és a Bíróság közötti viszonyrendszert, s egyedi módon kitért az egyes tagállamok uniós jogi önálló joggyakorlatának bemutatására, melyet minden ponton kritikus szemlélettel, és megalapozott állításokkal tett. A kitűzött célt tehát teljes mértékben, kiemelkedő színvonalon meg is valósította, mely által a monográfia az európai joggal foglalkozó szakemberek számára megkerülhetetlen, az érdeklődők számára pedig izgalmas olvasmányélményt ígér.

Vadász Vanda*

⁶ Pl. az egyirányú reformkísérleteket tagláló alfejezet mintapéldája a *Mecsek-Gabona*-ügy.

* Tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
E-mail: vadasz.vanda@tk.mta.hu.

A SZERKESZTŐSÉGBE ÉRKEZETT KÖNYVEK

Az Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége örömmel fogadja a Szerkesztőséghez eljuttatott recenziós példányokat. A beérkezés nem jelenti automatikusan recenzió közlését, de a Szerkesztőség mindent megtesz, hogy a köteteket eljuttassa a megfelelő recenzensekhez. Örömmel várjuk recenzensek jelentkezését is. Határozott vállalás esetén a kért kötetet eljuttatjuk a leendő szerzőhöz. Amennyiben kötetekkel és recenziókkal kapcsolatban bármilyen kérdése lenne, azt az ajtrec@tk.mta.hu címen jelezheti.

FEDINEC Csilla – HALÁSZ Iván – TÓTH Mihály: *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek* (Budapest: MTA TK – Kalligram 2016) 232.

GURBAI Sándor: *A gondnokság alá helyezett személyek választójoga a nemzetközi jog, az európai regionális jog és a komparatív közjog tükrében* (Budapest: Pázmány Press 2016) 333.

KOMÁROMI, László – PÁLLINGER, Zoltán Tibor (szerk.): *Good Governance. Enhancing Representation* (Budapest: Pázmány Press 2016) 145.

KÖNCZÖL Miklós (szerk.): *Törvéyszéki retorika, jogász érvelés* (Budapest: Pázmány Press 2016) 143.

SCHWEITZER Gábor – SZABÓ István (szerk.): *A közjogi provizórium (1920-1944) időszakának alkotmányos berendezkedése I.* (Budapest: Pázmány Press 2016) 198.

SZERLETICS Antal: *Paternalizmus* (Budapest: Gondolat 2017) 178.

TÓTH, Tihamér (szerk.): *Unfair Commercial Practices. Recent Developments, Online Marketing and Kids Ads* (Budapest: Pázmány Press 2017) 139.

VARGA Csaba: *Elméleti jogtudomány. Körkép, dilemmák, útkeresések* (Budapest: Pázmány Press 2017) 518.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelenítő orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a Szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A Szerkesztőség a kézirat befogadásról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruhazza az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív [40.000 n (karakter)], maximum két szerzői ív (80.000 n), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10.000 n), maximum egy szerzői ív (40.000 n). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 n terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az eredményekre és a hiányságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.mta.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (pl. „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (pl. szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajt@tk.mta.hu, a recenziókat pedig az ajtrec@tk.mta.hu e-mail címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az Állam- és Jogtudomány betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a huszadik század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner-nyomda a tízes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „[...] ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papiros síkján.” (Kner Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 950 Ft.

Évi előfizetési díj: 3800 Ft.